

ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԽԱՆԴԱՆՅԱՆ ՌԱՖԻԿ ԳԱԳԻԿԻ

ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԲՆՈՒՅԹԻ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ
(ՏԵՍԱՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԺԲ.00.01 - «Պետության և իրավունքի տեսություն և պատմություն,
պետական և իրավական ուսմունքների պատմություն» մասնագիտությամբ
իրավաբանական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության

ԵՐԵՎԱՆ-2025

РОССИЙСКО-АРМЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

ХАНДАНЯН РАФИК ГАГИКОВИЧ

СУДЕБНЫЙ НАДЗОР ЗА ПРАВОВЫМИ АКТАМИ
НОРМАТИВНОГО ХАРАКТЕРА
(ТЕОРЕТИКО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

АВТОРЕФЕРАТ

Диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук по
специальности 12.00.01 Теория и история государства и права; история
государственных и правовых учений

ЕРЕВАН-2025

**Արենախոսության թեման հաստատվել է Հայ-Ռուսական համալսարանի գիտական
խորհուրդում**

Գիտական խորհրդատու՝ *Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր*
Գ.Ք. Դանիելյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝
Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Ա.Հ. Խաչատրյան
Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Ա.Գ. Վաղարշյան
Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Գ.Մ. Բադիրյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ **ՀՀ ՆԳՆ Կրթահամալիր ՊՈԱԿ**

Պաշտպանությունը կայանալու է 2025 թվականի նոյեմբերի 1-ին՝ ժամը 11:00-ին, Հայ-Ռուսական համալսարանում գործող ՀՀ ԲԿԳԿ-ի Իրավագիտության 063 մասնագիտական խորհրդի նիստում (0051, ք.Երևան, Հ. Էմինի 123):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Հայ-Ռուսական համալսարանի գրադարանի գիտական աշխատանքների ընթերցասրահում:

Սեղմագիրն առաքված է 01.10.2025 թ.

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝

Իրավաբանության գիտությունների թեկնածու

Ջ.Տ. Հայրապետյան

**Тема диссертации утверждена на заседании Ученого совета Российско-Армянского
университета**

Научный консультант:

доктор юридических наук, профессор

Г.Б. Даниелян

Официальные оппоненты:

доктор юридических наук, профессор

А.Г. Хачатрян

доктор юридических наук, профессор

А.Г. Вагаршян

доктор юридических наук, профессор

Г.М. Бадирян

Ведущая организация: **ГНКО «Образовательный комплекс Министерства
внутренних дел РА»**

Защита диссертации состоится 1-ого ноября 2025 года в 11:00 часов на заседании специализированного совета 063 по Юриспруденции КВОНРА при Российско-Армянском университете (0051, г.Ереван, О.Эмина 123).

С диссертацией можно ознакомиться в читальном зале научных работников библиотеки Российско-Армянского университета.

Автореферат разослан 01.10.2025 г.

Ученый секретарь специализированного совета

кандидат юридических наук

Дж.А. Айрапетян

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐ
Արտենախոսության թեմայի արդիականությունը

Արտենախոսական հետազոտության թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ ներկայումս ՀՀ իրավական համակարգում ճանաչվել է միայն օրենքների և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության ինստիտուտը: Ուղղակի դատական վերահսկողության օբյեկտների ցանկից դուրս են մնացել նորմատիվ բնույթի մի շարք իրավական ակտերը, մասնավորապես՝ լոկալ իրավական ակտերը: Ինչի հետևանքով անհրաժեշտություն է առաջացել հիմնավորել այն հայեցակարգային գաղափարը, ըստ որի՝ ՀՀ իրավական համակարգում պետք է էքսպլիցիտ ճանաչել պետական և ոչ պետական մարմինների ընդունած նորմատիվ բնույթի լոկալ (ներքին) իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության ինստիտուտը:

Դատական վերահսկողության օբյեկտների հստակեցման նպատակով անհրաժեշտ է մշակել ընդհանուր տեսական հատկանիշներ, որոնց հիման վրա հնարավոր կլինի հստակեցնել նոմատիվ բնույթի ակտերի և անհատական ակտերի տարբերակումը, ինչպես նաև նորմատիվ բնույթի լոկալ իրավական ակտերի նույնականացման չափանիշները:

Պետական և ոչ պետական մարմինների լոկալ (ներքին) իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության օրենսդրական ճանաչման հայեցակարգային մոտեցումը պահանջում է՝ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքում և ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում սահմանել լոկալ իրավական ակտերն ուղղակի կարգով դատարանում վիճարկելու և դրանք անվավեր ճանաչելու մասին նորմեր:

ՀՀ օրենսդրությամբ պետական և ոչ պետական մարմինների լոկալ իրավական ակտերը ուղղակի դատական վերահսկողության օբյեկտ ճանաչելու դեպքում գործնական կարևոր նշանակություն ձեռք կբերի լոկալ իրավական ակտերում ամրագրված կանոնների և կորպորատիվ (սոցիալական) նորմերի սահմանազատումը, ինչպես նաև՝ լոկալ իրավական ակտերն անհատական ու նորմատիվ իրավական ակտերից տարանջատելու հետ կապված հարցերը:

Լոկալ իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության ներդրմանն ուղղված օրենսդրական փոփոխությունները կարող են նպաստել քաղաքացիների և կազմակերպությունների իրավական կարգավիճակի ամրապնդմանը, ինչպես նաև հասարակության մեջ օրինականության և արդարության մակարդակի բարձրացմանը: Այսպիսով, այս թեման, արդիական է և անհրաժեշտ հետագա ուսումնասիրության և քննարկման համար:

Արենախոսության թեմայի գիտական մշակվածության աստիճանը

Նախահեղափոխական, խորհրդային և հետխորհրդային ռուսական իրավաբաններն՝ Մ. Ա. Լոգինա-Լոգինսկին, Ս. Կորֆը, Ա. Ի. Ելիստրատովը, Մ. Դ. Զագրյացկովը, Գ. Ե. Պետուխովը, Դ. Ն. Բախրախը, Ա. Տ. Բոնները, Ա. Բ. Զելենցովը, Վ. Ի. Ռադչենկոն, Ն. Վ. Գրոմովան, Վ. Ա. Սայասին, Վ. Ի. Պիոնովան, Ե. Բ. Լուպարևը և Ի. Վ. Տիմոշենկոն անդրադարձել են վարչական արդարադատության մի շարք հարցերին¹, սակայն ոչ ռուսական, ոչ հայկական իրավաբանական գրականությունում նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության հարցերի ռետրոսպեկտիվ համալիր ուսումնասիրություն չի իրականացվել:

Հայկական իրականությունում պետական մարմինների իրավական ակտերի դատական բողոքարկման ինստիտուտի կայացման ու զարգացման պատմական ընդհանուր նախադրյալները վարչական արդարադատության շրջանակներում ուսումնասիրել է Ի. Գ. Պ., պրոֆեսոր Գ. Բ. Դանիելյանը: Նա նշում է, որ հայ քաղաքակրթությունն աներկբայորեն առանձնանում է մշակույթի, կրոնի, իրավունքի, տնտեսության և պետականության հնադարյան բարձր զարգացվածության անթաքույց տարրեր բովանդակող հարուստ ժառանգությամբ:²

---

¹ *Коркунов Н. М.* Административные суды в Пруссии // Журнал Гражданского и Уголовного Права. СПб., 1880, Лозина-Лозинский М. А. Административная юстиция и преобразование Правительствующего Сената // Журнал Министерства Юстиции. СПб., 1907. № 1, *Корф С. А.* Административная юстиция в России. СПб., 1910. Кн. 2-3, *Елистратов А. И.* Основные начала административного права. М.: 1914, *Загряцков М. Д.* Административная юстиция и право жалобы (Понятие административной юстиции) // Право и Жизнь. 1923. Книга 4, *Загряцков М. Д.* Административная юстиция и право жалобы (Органы административной юстиции (общие принципы организации)) // Право и Жизнь. 1923. Книга 5 – 6, Петухов Г. Е. Административная юстиция в царской России // Правоведение. 1974. № 5, *Бахрах Д. Н., Боннер А. Т.* Административная юстиция: развитие и проблемы совершенствования // Советское государство и право. 1975. № 8, *Зеленцов А. Б., Радченко В. И.* Административная юстиция в России: (история и современность): учеб. пособие для судей. М.: 2002, Громова Н. В. Административная юстиция (история и современность): дис. ... канд. юрид. наук. М.: 2002, *Саятин В. А.* Проблема формирования административной юстиции в царской России // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. 2009. № 2, *Пиунова В. И.* Генезис возникновения и развития судебных органов административной юстиции в России // Актуальные проблемы российского права. 2013. № 9 (34), *Лупарев Е. Б.* История развития административной юстиции в России в досоветский период и современные перспективы формирования административных судов // Журнал административного судопроизводства. 2016. № 2, *Тимошенко И. В.* Генезис формирования нормативной модели административной юстиции в России // Вестник ТИУиЭ. 2017. № 2 (26).

² *Դանիելյան Գ.*, Վարչական արդարադատության կայացման հիմնախնդիրները: Եր.: 2004, էջեր 96-167:

Բացի այդ, նշված հարցը ուսումնասիրվել է Ն. Ապիյանի և Ռ. Պետրոսյանի կողմից: Տեսաբանները նշում են, որ «Նեղ առումով դատական վերահսկողությունն ի հայտ է գալիս այն դեպքում, երբ կառավարման մարմնի ակտերը դատարանի կողմից հատուկ ուսումնասիրվում է օրինականության տեսանկյունից՝ նրանց գործողությունների օրինականության հաստատման համար շահագրգիռ անձանց և կառավարման մարմինների դիմումների հիման վրա»: Տեսաբանները մենագրության մեջ չեն հստակեցրել՝ խոսքն անհատական, թե նաև նորմատիվ իրավական ակտերի մասին է, սակայն նրանք հաճախ գործածում են «վարչական ակտ» հասկացությունը, որից կարելի է եզրակացնել, որ նկատի ունեն կառավարման մարմնի անհատական ակտերը:³

Շատ կարևոր հարցերին նաև անդրադարձել է Ռ. Պետրոսյանը իր Դատարանը և քաղաքացիական դատավարությունը Արևելյան Հայաստանում XIX-XX դարերում (պատմաիրավական հետազոտություն և օրենսդրության իրավահամեմատական վերլուծություն) աշխատանքով:⁴

Նշված հարցի ուսումնասիրությանը անդրադարձել է նաև ռուս նշանավոր իրավագետ Ն. Կորկունովը՝ «Հրամանագիրը և օրենքը» թեմայով ատենախոսությամբ: Հեղինակն ատենախոսության մեջ հատուկ ուշադրություն է դարձնում վարչական իշխանության ընդունած իրավաբանական հրամանագրերի (արտաքին ներգործություն ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերի) օրինականության նկատմամբ վերահսկողությանը:⁵

Հավուր պատշաճի գնահատելով վերոնշված գիտնականների աշխատությունները խնդրո թեմայի վերաբերյալ՝ այդուհանդերձ գտնում ենք, որ սույն հետազոտությունը, լինելով համակարգված և ամբողջական գիտական ուսումնասիրություն, ՀՀ նոր օրենսդրության և իրաակիրառ պրակտիկայի պայմաններում իր զգալի ներդրումը կունենա քննարկվող թեմայի բազմակողմանի և լիարժեք մշակման լուծումը:

Հեղազոտության օբյեկտը և առարկան: Հեղազոտության օբյեկտ են հանդիսանում այն հասարարական հարաբերությունները, որոնք առաջանում են նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողության կարգավորման ոլորտում:

Հեղազոտության ուսումնասիրության առարկան է նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության գործընթացի վերլուծությունը՝ հատուկ շեշտադրմամբ Հայաստանի Հանրապետությունում վարչական արդարադատության վրա:

---

³ Ապիյան Ն., Պետրոսյան Ա., Իրավական պետություն և օրինականություն: 2-րդ հրատ., Եր.: 2001, էջ 212:

⁴ Պետրոսյան Ռ., Դատարանը և քաղաքացիական դատավարությունը Արևելյան Հայաստանում XIX-XX դարերում (պատմաիրավական հետազոտություն և օրենսդրության իրավահամեմատական վերլուծություն): Երևանի պետ. Համալս. Եր.: 2001, էջ 389:

⁵ Коркунов Н. М. Указ и закон // Диссертация. СПб.: 1894. С. 265.

Արենախոսության նպատակն է հիմնավորել այն հայեցակարգային գաղափարը, ըստ որ՝ ՀՀ իրավական համակարգում պետք է էքսպլիցիտ ճանաչել պետական և ոչ պետական մարմինների ընդունած նորմատիվ բնույթի լոկալ (ներքին) իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության ինստիտուտը:

Այս գաղափարը հիմնավորելու համար կատարվել են ինչպես տեսական, այնպես էլ պատմական վերլուծություններ:

Առաջադրված նպատակին հասնելու համար ենթադրվում է վեր հանել և գնահատականի արժանացնել հետազոտական հետևյալ խնդիրները.

- Դատական վերահսկողության ինստիտուտի էության և պատմական զարգացման ներկայացումը,
- Դատական վերահսկողության օբյեկտի և առարկաների տարանջատումը,
- Դատական վերահսկողության օբյեկտների ընդլայնման հիմնավորումը, այդ թվում նաև դատական վերահսկողությունը լոկալ իրավական ակտերի նկատմամբ,
- «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի տեսանկյունից լոկալ իրավական ակտերի, անհատական իրավական ակտերի և նորմատիվ իրավական ակտերի տարանջատումը,
- Նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողության օրենսդրական կարգավորման տեսական և պրակտիկ առանձնահատկությունների վերհանումը,
- Դատական վերահսկողության օրենսդրական կարգավորման գործառույթների և սկզբունքների հիմնավորումը,

Հետազոտության ընդհանուր մեթոդաբանությունը և հարույկ մեթոդներն ու եղանակները: Ատենախոսությունում օգտագործվել է դիալեկտիկական հետազոտական մեթոդը, ինչպես նաև հետազոտությունն իրականացվել է պատմագիտության, համակողմանիության և կոմպլեքսայնության սկզբունքներին համապատասխան:

Բացի վերը նշվածից, աշխատանքի մեթոդաբանությունը կազմել են դիալեկտիկական փիլիսոփայության այնպիսի մեթոդներ, ինչպիսիք են համակարգային վերլուծությունը, տրամաբանական մեթոդը, արստրակտից կոնկրետին անցնելու մեթոդը: Գիտական կատեգորիաների մշակման համար օգտագործվել են ֆորմալ տրամաբանության և լեզվաբանության օրենքները:

Ատենախոսության տեսական հիմքերն են կազմում պետության և իրավունքի տեսության և պատմության, վարչական, քաղաքացիական, սահմանադրական իրավունքի՝ հայ և օտարերկրյա գիտնականների աշխատանքները:

Հետազոտության իրավական և փորձառական հիմքերը: Հետազոտության իրավական և փորձառական հիմքն են կազմել Հայաստանի

Հանրապետության Սահմանադրությունը, «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը, ՀՀ քրեական օրենսգիրքը, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքը, ՀՀ դատական օրենսգիրք հի սահմանադրական օրենքը, ՀՀ կառավարության որոշումները, ՀՀ նախագահի հրամանագրերը, ՀՀ վարչապետի որոշումները, ՀՀ տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումները, այլ նորմատիվ իրավական ակտերը, ԽՍՀՄ և օտարերկյա պետությունների նորմատիվ իրավական ակտերը, ինչպես նաև մի շարք օրենքների նախագծեր և անցկացված ուսումնասիրության համար կարևորագույն նշանակություն ունեցող հայեցակարգեր:

Ատենախոսության էպիդիկ բազան են կազմում Հայաստանի Հանրապետության դատարանների որոշումները, ատենախոսությանը վերաբերող՝ օրենսդրական քննարկումներ (օրինակ՝ ՀՀ Ազգային ժողովի հինգերորդ գումարման չորրորդ նստաշրջանի 02.10.2013 թ. նիստի թիվ 7 Սղագրության վերաբերյալ հրապարակված նյութեր), վիճակագրական, վերլուծական նյութերը:

Ատենախոսության գիտական նորույթը: Ատենախոսության գիտական նորույթը կայանում է Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում նորմատիվ բնույթի լուկալ (ներքին) իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության ինստիտուտի ներդրման հայեցակարգային գաղափարի առաջարկման և հիմնավորման մեջ: Այս առաջարկը նշանակալի քայլ է երկրի իրավական համակարգի զարգացման գործում և կարող է հանգեցնել իրավակիրառ պրակտիկայի բարելավմանը, քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանությանը և պետական կառավարման արդյունավետության բարձրացմանը:

Բացի այդ, ատենախոսության գիտական նորույթը կարող է դրսևորվել հետևյալ ասպեկտներով:

Տեսական ներդրում. իրավական համակարգում դատական վերահսկողության էությունն ու դերը հասկանալու նոր տեսական հայեցակարգի կամ մոտեցման մշակում, ինչը կարող է հանգեցնել իրավունքի ոլորտում տեսական շրջանակի ընդլայնմանը:

Գործնական նշանակություն. գործնականում ուղղակի դատական վերահսկողության ինստիտուտի և մեխանիզմների ներդրման կոնկրետ առաջարկությունների, ինչը կարող է ուղղակի ազդեցություն ունենալ իրավակիրառ գործունեության վրա:

Նշվածը միասին կազմում են ատենախոսության գիտական նորույթը և կարող են հիմք հանդիսանալ իրավական համակարգում հետագա հետազոտությունների և գործնական փոփոխությունների համար:

Պաշտպանության ներկայացվող հիմնական դրույթները:

1. Վարչական արդարադատության և նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողության հասկացությունների հարաբերակցության համար մեթոդաբանական նշանակություն ունի արդարադատության հասկացության ինքնավար նշանակությունը: Այս տեսանկյունից սահմանադրական տեքստում արդարադատություն ասելով հասկացվում է *և՛ դատական վերահսկողությունը, և՛ վեճերի լուծման այլ ձևերը*: Վարչական դատավարությունում դատական վերահսկողությունը նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ ընդգրկվում է «արդարադատություն» հասկացության ճյուղային ընկալման մեջ:

2. Հետխորհրդային տարածաշրջանում նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողությունը պատմականորեն ձևավորվել է ոչ թե խորհրդային համակարգի փլուզումից հետո, այլ շատ ավելի վաղ՝ Ցարական Ռուսաստանում: Դոկտրինալ աշխատությունների ուսումնասիրությունը վկայում է այն մասին, որ Ցարական Ռուսաստանի օրենսդրությամբ նախատեսված է եղել տեղական իշխանության մարմինների նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողություն, որոնք գործնականում իրականացվել են:

3. Պատմաիրավական վերլուծությունը վկայում է, որ խորհրդային դադարից հետո նորմատիվ իրավական ակտերը դատարանում ուղղակիորեն վիճարկելու մարդու իրավունքի վերակենդանացման առաջին քայլերը՝ ի տարբերություն լայն մոտեցման, պատմական ճանաչում ստացան, երբ «ԽՍՀՄ-ում սեփականության մասին» 06.03.1990թ-ի օրենքի 34-րդ հոդվածը մեկնաբանվեց այնպես, որ սեփականության իրավունքի խախտման հիմքով կարող են վիճարկվել նաև նորմատիվ իրավական ակտերը:

4. Առաջարկվում է հստակ տարաջանտել դատական վերահսկողության օբյեկտն ու առարկան: Ուղղակի դատական վերահսկողության օբյեկտը նորմատիվ բնույթի այն իրավական ակտերն են, որոնց իրավաչափության ստուգումը ենթակա է ՀՀ դատարաններին, իսկ դատական վերահսկողության առարկան՝ այդ նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերի իրավաչափությունն է՝ համապատասխանությունն ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտերին:

5. ՀՀ իրավական համակարգում պետք է էքսպլիցիտ ճանաչել պետական և ոչ պետական մարմինների ընդունած նորմատիվ բնույթի լոկալ (ներքին) իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության ինստիտուտը, որի պարագայում գործնական կարևոր նշանակություն ձեռք կբերի

լուրջ իրավական ակտերում ամրագրված կանոնների և կորպորատիվ նորմերի սահմանազատումը, ինչպես նաև՝ լուրջ իրավական ակտերն անհատական ու նորմատիվ իրավական ակտերից տարանջատելու վերաբերյալ հարցերը:

6. Նորմատիվ, անհատական և լուրջ իրավական ակտերը հստակ տարանջատելու և դատական վերահսկողության օբյեկտները որոշակիացնելու նպատակով անհրաժեշտ է հստակեցնել այդ ակտերի հարաբերակցությունը: Իրավական ակտերը կարող են դասակարգվել երկու տարբեր հիմքերով. ըստ բնույթի՝ նորմատիվ և անհատական իրավական ակտեր, և ըստ ներգործության ոլորտի՝ ներքին (լուրջ) և արտաքին իրավական ակտեր: Այս դեպքում բնույթով նորմատիվ իրավական ակտերն ըստ ներգործության ոլորտի կարող են լինել՝ արտաքին նորմատիվ իրավական ակտեր և ներքին (լուրջ) նորմատիվ իրավական ակտեր:

7. Հաշվի առնելով «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետի ու «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 53-րդ հոդվածի սահմանումները, գտնում ենք, որ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետում սահմանված «անհատապես նշված անձանց» ձևակերպումը, մինչև համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններ կատարելը, պետք է մեկնաբանել ոչ թե տառացի, այլ տարածական-նպատակային, որի պայմաններում ակտը կարելի է համարել անհատական ոչ միայն in personam, այլ նաև՝ in rem:

8. **ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 191-րդ հոդվածի հիմքում թեև իմպլիցիտ դրված է «generalis clausula» ընդհանուր կանոնի գաղափարը**, որը զուգակցված է պոզիտիվ տաքսացիայի մեթոդով և որի համաձայն դատական վերահսկողության ենթակա են հանրային իշխանության մարմինների նորմատիվ բնույթի բոլոր ակտերը, սակայն այն ուղիղ ձևակերպված չէ: Ուստի, հաշվի առնելով գործող կարգավորումներն ու գործնականում գոյություն ունեցող հակասական մեկնաբանությունները, առաջարկում ենք նորմը վերաձևակերպել «generalis clausula» սկզբունքի հիման վրա, այսինքն հանրային իշխանության մարմինների ընդունած իրավական ակտերը ենթակա են բողոքարկման:

9. Դատական վերահսկողության օբյեկտները տարածել երկու խումբ իրավական ակտերի նկատմամբ, որոնք, ըստ էության տեսականորեն վիճելի չեն, սակայն գործնականում առկա են մեծ տարածայնություններ:

- Առաջին խումբն այն իրավական ակտերն են, որոնք ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 26-րդ գլխի տեսանկյունից վիճելի են, թե արդյոք հանդիսանում են ուղղակի դատական վերահսկողության օբյեկտ (օրինակ՝ մարզպետի նորմատիվ բնույթի որոշումներ):

- Երկրորդ խումբն այն իրավական ակտերն են, որոնք ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 26-րդ գլխի տեսանկյունից չեն հանդիսանում ուղղակի դատական վերահսկողության օբյեկտ, սակայն Օրենսդիր իշխանության կամ դատական իշխանության կողմից պետք է ճանաչվեն որպես այդպիսին (օրինակ՝ նորմատիվ բնույթի պաշտոնական պարզաբանումները):

10. Ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու լիազորությունը չի կարող կլանվել ձևական իրավաչափության ստուգման սխեմայում, քանի որ ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու լիազորող նորմին ներկայացվում են նաև բովանդակային պահանջներ, օրինակ՝ լիազորող նորմի բովանդակային որոշակիությունը, ուստի լիազորող նորմի ստուգման գործողությունները պետք է դուրս լինեն ենթաօրենսդրական ակտերի ձևական իրավաչափության ստուգման համակարգից: Ուստի, առաջարկվում է ենթաօրենսդրական ակտերի իրավաչափությունը ստուգել հետևյալ սխեմայով.

- 1) լիազորող նորմի (իրավասության) իրավաչափությունը՝ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու մասին լիազորող նորմի առկայությունը և դրան ներկայացվող ձևական և բովանդակային պահանջների պահպանումը.
- 2) ձևական իրավաչափությունը՝ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունման և հրապարակման ընթացակարգի պահպանումը.
- 3) նյութական իրավաչափությունը՝ ենթաօրենսդրական ակտերի բովանդակության համապատասխանությունը օրենքին:

Արենախոսության տեսական նշանակությունը: Արենախոսության տեսական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ նպաստում է իրավունքի տեսության զարգացմանը՝ հիմնավորելով և առաջարկելով լոկալ իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության ինստիտուտի նոր հայեցակարգ: Արենախոսության նպատակն է ապահովել, որ տեղական իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության ինստիտուտն ունենա իրավական վերահսկողության նոր հայեցակարգ: Այն նպաստում է դատական վերահսկողության և իրավակիրառ պրակտիկայի ոլորտում տեսական շրջանակի ընդլայնմանը:

Ընդհանուր առմամբ, արենախոսության տեսական նշանակությունը կայանում է դատական վերահսկողության և իրավակիրառ պրակտիկայի ոլորտում ըմբռնումն ու գիտելիքները ընդլայնելու, ինչպես նաև իրավունքի տեսության և հետազոտության մեթոդաբանության զարգացման գործում ներդրում ունենալու ունակության մեջ:

Արենախոսության գործնական նշանակությունը: Արենախոսության գործնական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ հետազոտության

արդյունքները կարող են հիմք հանդիսանալ Հայաստանի Հանրապետությունում իրավական բարեփոխումների համար:

Ատենախոսությունից բխող առաջարկությունները կարող են օգտագործվել օրենսդրի կողմից դատական վերահսկողության և իրավապահ մարմինների ոլորտը կարգավորող օրենսդրության մշակման և կատարելագործման մեջ:

Ուսումնասիրության արդյունքները կարող են օգտագործվել դատաբանների կողմից տեղական իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողության հետ կապված հարցերի վերաբերյալ որոշումների կայացման գործընթացում:

Աշխատանքը կարող է օգտագործվել որպես ուսումնական նյութ իրավաբանական բուհերի ուսանողների համար, ինչպես նաև իրավունքի և իրավակիրառ գործունեության ոլորտում մասնագետների որակավորման բարձրացման և մասնագիտական վերապատրաստման համար:

Ընդհանուր առմամբ, ատենախոսության գործնական նշանակությունը կայանում է իրավակիրառ պրակտիկայի և օրենսդրության բարելավման համար հատուկ առաջարկություններ և լուծումներ առաջարկելու, ինչպես նաև հանրային գործընթացների և քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության վրա ազդելու ներուժի մեջ:

Հետազոտության փորձարկումը և արդյունքների ներդրումը

Հետազոտության արդյունքները ներկայացվել և քննարկման են ենթարկվել Հայ-Ռուսական Համալսարանի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի նիստերում, տարբեր մակարդակների գիտագործնական գիտաժողովներում, այդ թվում միջազգային գիտաժողովներում ունեցած ելույթների և քննարկումների ընթացքում:

Հիմնական տեսական դրույթները, եզրակացությունները և գիտագործնական առաջարկությունները օգտագործվել են իրատարակված աշխատություններում, մասնավորապես՝ 43 գիտական աշխատություններում:

ՀՀ արդարադատության Ակադեմիայի 22.11.2024 թվականին թիվ 388/զ-2024 տեղեկանքի համաձայն՝ Աշխատանքում շահադրված փաստարկները, դատողություններն ու եզրակացությունները ներդրվել են դատավորների թեկնածուների հավակնորդների մասնագիտական պատրաստման, դատավորների և դատավորների թեկնածուների վերապատրաստման 2025 թվականի ուսումնական ծրագրերում և, հոդվածների տեսքով, տպագրվել են «Բանբեր Արդարադատության ակադեմիայի» գիտագործնաան հանդեսի մի շարք համարներում:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, հինգ գլուխներից, որոնք միավորում են տասնութ պարագրաֆներ, եզրակացությունից և գրականության ցանկից:

Ներածություն մեջ հիմնավորված է հետազոտության թեմայի արդիականությունը, ներկայացված են ատենախոսության նպատակներն ու խնդիրները, գիտական, տեսական և գործնական նշանակությունը:

Ատենախոսության առաջին գլուխը՝ **«Դատական վերահսկողության օբյեկտը և առարկան»** վերտառությամբ, բաղկացած է 4 ենթագլուխներից:

Առաջին ենթագլխում՝ «Ընդհանուր դրույթներ» վերտառությամբ հեղինակը մանրամասնորեն ուսումնասիրում է դատական վերահսկողության օբյեկտի սահմանման և տերմինաբանության մեջ դրա արտացոլման հետ կապված հարցերը:

Հեղինակը նշում է այն տարբերությունները, թե կոնկրետ ինչն է համարվում դատական վերահսկողության օբյեկտ: Հեղինակը ցույց է տալիս, որ որոշ հեղինակներ իրավական նորմը համարում են վերահսկողության օբյեկտ՝ առանձնացված կարգավորող ակտերում դրա համախմբումից, իսկ մյուսները կարգավորող իրավական ակտերն ամբողջությամբ համարում են վերահսկողության օբյեկտ:

Տերմինաբանական ասպեկտներ. Հեղինակը կարևորում է «նորմոկոնտրոլ» տերմինի օգտագործման հետ կապված խնդիրները: Նա նշում է, որ տերմինը կարող է շփոթություն առաջացնել, քանի որ այն երկիմաստ է և տարբեր համատեքստերում կարող է տարբեր կերպ մեկնաբանվել:

Սույն ենթագլխում մատնանշվում է վերահսկողության ինչպես ֆորմալ, այնպես էլ բովանդակային ասպեկտները հաշվի առնելու կարևորությունը: Շեշտվում է, որ վերահսկողության օբյեկտի սահմանման տարբերությունները կարող են նշանակություն ունենալ ինչպես պաշտոնական չափանիշների տեսանկյունից (Օրինակ՝ նորմի համախմբման ձևի համապատասխանությունը), այնպես էլ բովանդակային տեսանկյունից (նորմի օրինականությունը):

Ավելի ճշգրիտ տերմինաբանության առաջարկ. բաժնի վերջում առաջարկվում է օգտագործել ավելի ճշգրիտ տերմինաբանություն, ինչպիսին է «նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը»՝ վերահսկողության առարկան ընդգծելու և տերմինաբանության երկիմաստությունից խուսափելու համար:

Քննարկվող ենթագլուխը դատական վերահսկողության օբյեկտի սահմանման տարբեր ասպեկտների խորը վերլուծություն է և տերմինաբանության ճշգրիտ օգտագործման կարևորությունը՝ նշված իրավական ինստիտուտը հստակ հասկանալու համար:

Երկրորդ ենթագլխում՝ **«Դատական վերահսկողության «օբյեկտ» և «առարկան» եզրույթների վերլուծությունը»** վերտառությամբ քննարկվում է

դատական վերահսկողության օբյեկտի և օբյեկտի միջև տարբերության կարևորությունն ու մեթոդաբանական հիմնավորումը: Հեղինակը սկսվում է փոփոխության և գիտական հասկացությունների ներդրմամբ՝ պնդելով, որ հետազոտության օբյեկտը ներկայացնում է իրականում գոյություն ունեցող աշխարհը կամ դրա մի մասը, մինչդեռ հետազոտության առարկան արտահայտում է այդ աշխարհի հիմքում ընկած որոշակի օրինաչափություններ:

Իրավաբանական գիտության համատեքստում քննարկման առարկան տարբեր քաղաքական և իրավական երևույթներ են, ինչպիսիք են պետությունը, օրենքը, իրավահարաբերությունները և այլն, որոնք հիմք են հանդիսանում իրավաբանական գիտության ուսումնասիրության համար: Մյուս կողմից, իրավական հետազոտության առարկան օրենքի նորմերի և իրավական ինստիտուտների միջոցով արտահայտված օրինաչափություններն են:

Ինչ վերաբերում է ուղղակի դատական վերահսկողությանը, հեղինակը պնդում է, որ օբյեկտը հատուկ իրավական ակտեր են, որոնք ենթակա են դատական ստուգման դրանց օրինականության համար, մինչդեռ այս վերահսկողության առարկան հենց այդ օրինականությունն է և դրանց համապատասխանությունը ավելի բարձր կարգավորող ակտերին: Տվյալ դեպքում, հեղինակը նշում է, որ այս վերահսկողության առարկան այն իրավական ակտերն են, որոնց տարանջատումը թույլ է տալիս ավելի լավ կողմնորոշվել դատական վերահսկողության գործընթացում՝ որոշելով դրա նպատակներն ու ուղղությունները և ապահովում է հետազոտության ավելի ճշգրիտ արդյունքներ:

Այսպիսով, հեղինակը կոչ է անում հստակ տարբերակել դատական վերահսկողության օբյեկտի և առարկայի միջև, որպեսզի ապահովվի դատական ընթացակարգերի արդյունավետ և հետևողական իրականացումը և իրավական արդարության հասնելը:

Երրորդ ենթագլխում՝ **«Ուղղակի դատական վերահսկողության առարկան»** վերտառությամբ, վերլուծվում են ենթաօրենսդրական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողության խնդիրները հայկական իրավական կարգի համատեքստում: Հեղինակը սկսում է օրենսդրական առաջարկվող փոփոխությունների քննարկմամբ, որոնք ուղղված են ուղղակի դատական վերահսկողության գործերի շրջանակի հստակեցմանը: Նշված փոփոխությունները ենթադրում են ենթաօրենսդրական ակտերի օրինականության դիտարկումը որպես դատական վերահսկողության առարկա:

Սակայն հեղինակը կասկածներ է հայտնում նշված հարցը ՀՀ Սահմանադրության հստակ նորմերի հետ կապելու վերաբերյալ, մատնանշվում է, որ ՀՀ Սահմանադրությունը, հավանաբար, նախատեսված է սահմանադրական հարցերի կարգավորման համար, ներառյալ օրենսդիր և գործադիր իշխանության ակտերի միջև հակասությունների լուծումը, սակայն չի նախատեսում գործադիր իշխանության տարբեր մարմինների ենթաօրենսդրական ակտերի միջև հակասությունների հստակ կարգավորում:

Ուշադրություն է հրավիրում նաև գործադիր մարմինների միջև աստիճանականացման վրա և պնդում է, որ ենթաօրենսդրական ակտերի օրենքներին համապատասխանության հարցերում պետք է հաշվի առնեն այս աստիճանավորումը: Հեղինակը եզրակացնում է, որ եթե ենթաօրենսդրական ակտերի և օրենքների միջև ուղղակի հակասություն չկա, վարչական դատարանը կարող է ստուգել այդ ակտերի համապատասխանությունը այլ նորմատիվ ակտերին:

Ընդհանուր առմամբ, հեղինակը կոչ է անում ուշադիր վերլուծել ենթաօրենսդրական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողության խնդիրները՝ հաշվի առնելով իրավական կարգի բոլոր ասպեկտները և տարբեր մարմինների ակտերի միջև աստիճանավորումը:

Զորորդ ենթագլխում՝ **«Ուղղակի դատական վերահսկողության օբյեկտները»** վերտառությամբ քննարկվում են տարբեր տեսակի կանոնակարգերի նկատմամբ դատական վերահսկողության մի քանի ասպեկտներ.

Պաշտոնական պարզաբանումներ. Հեղինակը վերլուծում է պաշտոնական պարզաբանումների կարգավիճակը և դատական վերահսկողության ենթակա լինելը, ուշադրություն է դարձնում դրանց նորմատիվ բնույթին, որը կարող է ազդել մարդու իրավունքների վրա և բերում է դատական վերահսկողության ենթակա լինելու անհրաժեշտությանը:

Քննարկվում է քաղաքացիական ծառայության պաշտոնների անձնագրերի բովանդակությունն ու նշանակությունը՝ մատնանշելով դրանց նորմատիվ բնույթը և դատական վերահսկողության անհրաժեշտությունը, հատկապես արտաքին ազդեցություն ունեցող դրույթների վերաբերյալ:

Միջազգային պայմանագրեր. վերլուծում է միջազգային պայմանագրերի դերը որպես իրավունքի աղբյուրներ և դրանց նկատմամբ դատական վերահսկողության հնարավորությունը, ուշադրություն է հրավիրում միջազգային պայմանագրերի և ազգային օրենսդրության միջև հնարավոր հակասության խնդրի վրա, ինչպես նաև առաջարկում է այնպիսի մոտեցման ընդունումը, որի դեպքում հակասության դեպքում Հայաստանի Հանրապետության օրենքները գերակայություն ունեն միջազգային պայմանագրերի նկատմամբ:

Հեղինակը քննարկում է քաղաքային պայմանագրերի կնքումը և վավերացումը և դրանց դատական վերահսկողության անհրաժեշտությունը, հատկապես այն դեպքերում, երբ դրանք հակասում են ազգային օրենսդրությանը:

Ընդհանուր առմամբ, հեղինակը քննարկում է իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողության տարբեր ասպեկտներ՝ դրանց համապատասխանությունը օրենքին ապահովելու և քաղաքացիների և հասարակության իրավունքներն ու շահերը պաշտպանելու համար:

Ատենախոսության երկրորդ գլուխը՝ «Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ դատական վերահսկողության ինստիտուտի պատմական զարգացումը» վերտառությամբ, բաղկացած է 4 ենթագլուխներից:

Առաջին ենթագլխում՝ «**Ընդհանուր դրույթներ**» վերտառությամբ հեղինակը վերլուծում է պատմական նախադրյալները և կարգավորող իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության ինստիտուտների էվոլյուցիան: Հեղինակը սկսում է հաշվի առնելով դատական վերահսկողության տարբեր ձևեր, ինչպիսիք են ուղղակի և անուղղակի վերահսկողությունը: Ուղղակի հսկողությունը ենթադրում է նորմատիվ ակտի օրինականության ստուգում անմիջապես այդ նպատակով հարուցված գործի քննության ընթացքում՝ ակտը չեղյալ հայտարարելու մասին որոշման հնարավոր ընդունմամբ: Անուղղակի վերահսկողությունն իր հերթին ենթադրում է ակտի օրինականության ստուգում մեկ այլ իրավական գործի շրջանակներում՝ առանց այն ուղղակիորեն չեղյալ հայտարարելու:

Այնուհետև, զուգահեռ է անցկացվում տարբեր իրավական համակարգերում նման ինստիտուտների պատմական օրինակների միջև: Դիտարկվում է հին Աթենքում «անօրինականության դեմ բողոքի» ինստիտուտը և անգլիական իրավական համակարգում գաղտնի խորհրդի գործունեությունը: Չնայած այս ինստիտուտները ուղղակիորեն չեն նույնացվում ենթաօրենսդրական ակտերի օրինականության նկատմամբ ժամանակակից դատական վերահսկողության հետ, հեղինակը բացահայտում է դրանց ազդեցությունը օրինականության նկատմամբ վերահսկողության և վերահսկողության ժամանակակից մեխանիզմների ձևավորման վրա:

Եզրափակելով, հեղինակը եզրակացնում է, որ նույնիսկ տարբեր պատմական համատեքստերում պետական համակարգերը ձգտում էին ապահովել հիմնական իրավական նորմերի գերակայությունը և մշակել մեխանիզմներ դրանց պաշտպանության և պահպանման համար: Նման վերլուծությունը օգնում է հասկանալ դատական վերահսկողության ինստիտուտների էվոլյուցիան և դրանց դերը կարգավորող իրավական ակտերի օրինականությունն ապահովելու գործում:

Երկրորդ ենթագլխում՝ «**Նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը Ռուսական Կայսրությունում**» վերտառությամբ հեղինակը քննարկում է Ռուսաստանի կայսրությունում կարգավորող իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության պատմությունը՝ կենտրոնանալով 1917 թվականի հեղափոխությունից առաջ ընկած ժամանակահատվածի վրա: Վերլուծվում են վերահսկողության տարբեր ասպեկտները, ներառյալ առանձնահատկությունները, մեթոդները և կազմակերպումը:

Հեղինակը ուշադրություն է հրավիրում տեղական իշխանությունների կողմից ընդունված հրամանագրերի և այլ կանոնակարգերի օրինականության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության առկայության վրա: Հեղինակը վկայակոչում է Ն. Կորկունովի աշխատությունները, ով պնդում է, որ ցարական Ռուսաստանի օրենսդրությունը նախատեսում էր տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումները ուղղակիորեն բողոքարկելու

հնարավորություն կառավարության Սենատում, ինչը նշանակում է, որ դատական վերահսկողությունն իրականացվել է ոչ միայն ձևական, այլև նյութական հիմքերով:

Երկրորդ, համեմատվում է Ռուսաստանի կայսրությունում դատական վերահսկողությունը պրոսական վարչական դատարանների մոտեցումների հետ, միևնույն ժամանակ նշվում է, որ ի տարբերություն պրոսական դատարանների, որոնք կարող էին միայն չեղյալ համարել անօրինական հրամանագրերի վրա հիմնված որոշումները, ռուսական դատարանը կարող էր ուղղակիորեն ստուգել հրամանագրերի օրինականությունը:

Տեքստում քննարկվում է նաև ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողության միջև տարբերության հարցը, բերվում են օրինակներ և վերլուծվում են գործողությունները ապօրինի ճանաչելու հետևանքները:

Ընդհանուր առմամբ, հեղինակը ուսումնասիրում է Ռուսաստանի կայսրությունում դատական վերահսկողության էվոլյուցիան, դրա առանձնահատկությունները և ազդեցությունը հետագա իրավական համակարգերի վրա՝ ընդգծելով դրա կարևորությունն ու զարգացումը տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում:

Երրորդ ենթագլխում՝ **«Նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության հարցերը խորհրդային իրավունքում»** վերտառությամբ մանրամասն վերլուծվում է դատական համակարգում կարգավորող իրավական ակտերի վիճարկման պրակտիկայի զարգացման գործընթացը: Հեղինակը վկայակոչում է կոնկրետ դեպք, երբ քաղաքային դատարանները հաշվի են առել քաղաքացու դիմումը և անօրինական են ճանաչել քաղաքային խորհրդի որոշումը, որն արգելում է ապրանքների արտահանումը տարածքից դուրս՝ վկայակոչելով «ԽՍՀՄ-ում սեփականության մասին» օրենքի 34-րդ հոդվածը: Նշված դեպքը կարևոր փուլ է կարգավորող իրավական ակտերի վիճարկման պրակտիկայի ձևավորման գործում՝ հիմնվելով ավելի բարձր օրենքներին դրանց հակասության վրա: Այնուհետև հեղինակը ուշադրություն է հրավիրում այն հակասությունների և վեճերի վրա, որոնք առաջացել են այս գործի քննարկման գործընթացում: Վճռաբեկ ատյանը նախ բեկանել է առաջին ատյանի դատարանի որոշումը, սակայն այն վերականգնվել է Յակուտիայի Գերագույն դատարանի Նախագահության կողմից: Նշվածը վկայում է այն մասին, որ նորմատիվ ակտերի վիճարկման պրակտիկան զարգացման փուլում էր, և դատական ատյանները նոր էին սկսում ձևավորել իրենց հասկացողությունն ու մոտեցումները սույն հարցի վերաբերյալ:

Ընդգծվում է նաև, որ այս դեպքը մեկնարկային կետ է դարձել կարգավորող իրավական ակտերի վիճարկման պրակտիկայի զարգացման համար՝ հիմնվելով ավելի բարձր օրենքներին դրանց հակասության վրա: Հետագայում դա հանգեցրել է դատավարական օրենսդրության մեջ համապատասխան փոփոխությունների կատարմանը, որոնք մեխանիզմներ են սահմանում

ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության իրականացման համար:

Այսպիսով, մանրամասնորեն ուսումնասիրվում են կարգավորող իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության պրակտիկայի զարգացման փուլերը որոշակի իրավական դեպքի համատեքստում և դրա հետևանքները իրավական համակարգի համար:

Զորորդ ենթագլխում՝ **«Նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը Հայաստանի Հանրապետությունում»** վերտառությամբ հեղինակը վերլուծում է Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատարանում նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու ընթացակարգին վերաբերող օրենսդրության մեջ կատարված փոփոխությունները: Սկզբում հեղինակը նշում է, որ համեմատելով 2007 և 2013 թվականների վարչական դատավարության օրենսգրքերի 24-րդ և 26-րդ գլուխները, դրանց հայեցակարգում սկզբունքային տարբերություններ չեն հայտնաբերվում, սակայն մատնանշվում են նոր օրենսգրքում կատարված փոփոխություններն ու լրացումները:

Կարևոր փոփոխություններից մեկը վերաբերում է 2013 թվականին ՀՀ Սահմանադրությանը գերատեսչական նորմատիվ ակտերի համապատասխանությունը վիճարկելու հետ կապված գործերի դրույթները ՀՀ պրոցիսով իրավունքից հանելուն, չնայած այն հանգամանքին, որ ՀՀ Սահմանադրական դատարանը դա որակել է որպես «համակարգային անկատարություն» 2008 թվականին:

Մեկ այլ կարևոր փոփոխություն վերաբերում է Վարչական դատարանի կողմից նորմատիվ ակտի իրավաչափությունը գնահատելու չափանիշների ներդրմանը: Նորմատիվ իրավական ակտերի վիճարկման իրավաչափության վերաբերյալ գործերով որոշում ընդունելիս դատարանը պարզում է վիճարկվող ակտի կամ դրա առանձին դրույթների համապատասխանությունը Սահմանադրությանը: Միևնույն ժամանակ, հաշվի են առնվում այնպիսի չափանիշներ, ինչպիսիք են իրավական ակտի տեսակը, Դրա ընդունման և գործողության մեջ դնելու կարգի պահպանումը, մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների թույլատրելի սահմանները:

Նշված փոփոխությունները, հեղինակի կարծիքով, վկայում են իրավական համակարգի կատարելագործման և հիմնական սկզբունքներին ու սահմանադրական նորմերին նորմատիվ ակտերի համաձայնեցման ձգտման մասին:

Ատենախոսության երրորդ գլուխը՝ «Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը դատական իշխանության համակարգում» վերտառությամբ, բաղկացած է 4 ենթագլուխներից:

Առաջին ենթագլխում՝ «**Ընդհանուր դրույթներ**» վերտառությամբ հեղինակը ներկայացնում է, որ նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության և օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը իրավական համակարգում դատարանների առանցքային գործառույթներից է:

Ատենախոսության հեղինակը ուշադրություն է դարձնում դատական վերահսկողության համապարփակ վերլուծության կարևորությանը, ինչպես նաև տարբեր դատական գործառույթների միջև հարաբերությունների հստակեցման անհրաժեշտությանը.

- Դատական գործառույթների տիպաբանություն.

Ներկայացված են դատական գործառույթների դասակարգման տարբեր մոտեցումներ: Որոշ տեսաբաններ առանձնացնում են հիմնական և երկրորդական դատական գործառույթները, մյուսները՝ ներքին և արտաքին, ինչպես նաև իրավական և ոչ իրավաբանական դատական գործառույթները:

- Դատական գործառույթների դասակարգման մոտեցումներ.

Առաջին մոտեցումը արդարադատությունը համարում է դատարանների հիմնական գործառույթ, մինչդեռ երկրորդական գործառույթները ներառում են տեղեկատվական-վերլուծական, նյութատեխնիկական և կադրային: Երկրորդ մոտեցումը դատական գործառույթները բաժանում է արտաքին (օրինակ՝ Արդարադատություն, դատական վերահսկողություն) և ներքին (օրինակ՝ բարձրագույն դատարանի վերահսկողությունը ստորին դատարանների նկատմամբ):

- Առանձին դատական գործառույթներ համամասնական հարթությունում.

Դիտարկվում են տարբեր տեսակետներ դատական հիմնական գործառույթների միջև հարաբերությունների վերաբերյալ, ինչպիսիք են արդարադատությունը և դատական վերահսկողությունը: Որոշ հետազոտողներ ընդգծում են նրանց միջև եղած տարբերությունները, իսկ մյուսները նույնացնում են դրանք, հատկապես իրավունքի ընդհանուր տեսության շրջանակներում դրանք Դիտարկելու համատեքստում:

Այս ենթագլուխը քննարկմանն է ներկայացնում է դատական վերահսկողության հիմնական ասպեկտները և դրա փոխհարաբերությունները դատական այլ գործառույթների հետ, ինչը թույլ է տալիս ավելի խորը հասկանալ դրա դերն ու նշանակությունը իրավական համակարգում:

Երկրորդ ենթագլխում՝ «**Արդարադատություն**» **սահմանադրական հասկացության ինքնավար մեկնաբանությունը** վերտառությամբ հեղինակը մանրամասն վերլուծում է «ՀՀ դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքի տարբեր հոդվածներում «Արդարադատություն» տերմինի օգտագործման տարբերությունները և դրա կապը սահմանադրական հասկացությունների ինքնավար մեկնաբանման հայեցակարգի հետ:

Հեղինակը ուշադրություն է հրավիրում այն փաստի վրա, որ սահմանադրական օրենքի որոշ հոդվածներում, ինչպիսին է 69-րդ հոդվածի 1-ին մասը, «արդարադատություն» տերմինն օգտագործվում է «օրենքով որպես դատարան նախատեսված այլ լիազորություններ» ձևակերպման հետ միասին: Սա թույլ է տալիս եզրակացնել, որ օրենսդիրն օգտագործում է այս տերմինը ինչպես լայն, այնպես էլ նեղ իմաստով՝ ընդգծելով դրա դերը որպես դատական գործունեության հիմնական կողմ:

Հեղինակը կարևորում է «արդարադատություն» տերմինի մեկնաբանման տարբերությունները սահմանադրական օրենքի և ղլրտային օրենքների համատեքստում: Որոշ դեպքերում տերմինն օգտագործվում է դատարանների նեղ մասնագիտական գործառույթներում, ինչպես դա երևում է «ՀՀ դատական օրենսգրքի» այլ հոդվածների վերլուծությունից: Այնուամենայնիվ, սահմանադրական օրենքի համատեքստում տերմինը կարող է ունենալ ավելի լայն իմաստ՝ ընդգրկելով դատական իշխանության հիմնական սկզբունքները և մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը:

Այսպիսով, հեղինակի վերլուծությունը թույլ է տալիս հասկանալ, որ «արդարադատություն» տերմինի մեկնաբանության տարբերությունները կարող են պայմանավորված լինել ինչպես սահմանադրական ըմբռնման առանձնահատկություններով, այնպես էլ ղլրտային օրենսդրության առանձնահատկություններով, ինչը կարևորում է յուրաքանչյուր նորմի համատեքստը և առանձնահատկությունները հաշվի առնելու կարևորությունը դրա մեկնաբանման մեջ

Երրորդ ենթագլխում՝ **«Արդարադատության և դատական վերահսկողության փոխհարաբերակցության միջնուղային վերլուծությունը»** վերտառությամբ հեղինակը քննարկում է դատական վերահսկողության ընկալման երկու հիմնական մոտեցում) որպես անկախ դատական գործառույթ և որպես արդարադատության իրականացման ձև: Առաջին մոտեցումը ենթադրում է դատական վերահսկողությունը դիտարկել որպես առանձին գործողություն՝ անկախ դատական գործընթացից, մինչդեռ երկրորդ մոտեցումը դատական վերահսկողությունը տեսնում է որպես արդարադատության ինտեգրված մաս:

Ուշադրություն է հրավիրվում նաև սահմանադրական արդարադատության առանձնահատկությունների վրա՝ ընդգծելով դրա դերը սահմանադրական նորմերի պահպանման և պետական մարմինների գործողությունների վերահսկողության ապահովման գործում: Սահմանադրական արդարադատությունը սովորաբար իրականացվում է սահմանադրական դատավարության շրջանակներում և նպատակ ունի պաշտպանել քաղաքացիների սահմանադրական սկզբունքներն ու իրավունքները:

Այնուհետև, դատական սանկցիայի հայեցակարգը դիտարկվում է քննչական գործողությունների մինչդատական վերահսկողության համատեքստում: Հեղինակը մատնանշում է այս հայեցակարգի և դատական վերահսկողության հայեցակարգի միջև եղած տարբերությունները՝ ընդգծելով մինչդատական

վերահսկողության գործընթացում վեճերի և հակամարտող կողմերի բացակայությունը:

Եզրափակելով, հեղինակը ամփոփում է արդյունքները՝ ընդգծելով ժամանակակից դատական համակարգի շրջանակներում արդարադատության և դատական վերահսկողության գործառույթների սահմանազատման կարևորությունը: Նա նշում է, որ արդարադատությունը և դատական վերահսկողությունը դատական գործունեության տարբեր ասպեկտներ են, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձնահատկություններն ու նպատակները:

Չորրորդ ենթագլխում՝ **«Վարչական արդարադատությունը և դատական վերահսկողությունը ՀՀ վարչական դատավարությունում»** վերտառությամբ հեղինակը մանրամասն վերլուծում է դատական վերահսկողությունը վարչական իրավունքի համատեքստում՝ կենտրոնանալով երկու կարևոր ասպեկտների վրա՝ նորմերի վերահսկողություն և դատական վերահսկողություն:

Նորմոկոնտրոլը գործընթաց է, որի շրջանակներում քաղաքացիները և այլ լիազորված անձինք հնարավորություն ունեն բողոքարկելու ինչպես կարգավորող, այնպես էլ անհատական իրավական ակտերը դատարանում: Հեղինակը բացատրում է, որ հայեցակարգը վերաբերում է ոչ միայն օրենքներին և կանոնակարգերին, այլ նաև իրավական լիազորությունների շրջանակներում ընդունված գործողություններին, ինչպես նաև պայմանագրերին և այլ համաձայնագրերին:

Հաջորդը, հեղինակը տարբերակում է ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողությունը: Ուղղակի վերահսկողությունը ենթադրում է իրավական ակտերի սահմանադրականության և օրինականության ստուգում, մինչդեռ անուղղակի վերահսկողությունը տեղի է ունենում հատուկ գործերի քննության ընթացքում, երբ դատարանը եզրակացնում է, որ հակասություն կա կիրառվող իրավական ակտի և ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտի միջև:

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում վերաքննիչ վարույթին և դրա փոխհարաբերություններին դատական վերահսկողության հետ: Հեղինակը նշում է, որ չնայած վերաքննիչ դատարանի գործունեությունը կարգավորող իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ ուղղակի վերահսկողություն չէ, այն ընկնում է դատական վերահսկողության հայեցակարգի տակ, քանի որ այն ստուգում է դատական համակարգի ներսում ստորին դատարանների ակտերի օրինականությունը:

Այսպիսով, հեղինակը մանրամասնորեն բացահայտում է վարչական օրենսդրության մեջ դատական վերահսկողության մեխանիզմները, ներառյալ վերահսկողության տարբեր տեսակները, առարկաները և ընթացակարգերը:

Ատենախոսության չորրորդ գլուխը՝ «Դատական վերահսկողությունը նորմատիվ բնույթի լոկալ (ներքին) իրավական ակտերի նկատմամբ» վերտառությամբ, բաղկացած է 4 ենթագլուխներից:

Առաջին ենթագլխում՝ **«Ընդհանուր դրույթներ»** վերտառությամբ վերլուծվում է տեղական իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական

վերահսկողության հնարավորությունը ռուսական իրականության համատեքստում: Ռուսաստանի դոկտրինում և դատական պրակտիկայում այս հարցի վերաբերյալ կան տարբեր տեսակետներ:

Որոշ հեղինակներ կարծում են, որ երրորդ անձանց կողմից կորպորատիվ ակտերի վիճարկումը դատարանում դժվար է, քանի որ այդ ակտերը չեն կարող երրորդ անձանց համար պարտավորություններ ստեղծել:

Ժամանակակից ռուսական դոկտրինում ակտիվացել են քննարկումները լոկալ իրավական ակտերը դատական կարգով վիճարկելու և դրանք անվավեր ճանաչելու հնարավորության վերաբերյալ: Տեղական իրավական ակտերի վիճարկման վերաբերյալ քննարկումներ:

Ժամանակակից ռուսական դոկտրինում ակտիվացել են քննարկումները տեղական իրավական ակտերը դատական կարգով վիճարկելու և դրանք անվավեր ճանաչելու հնարավորության վերաբերյալ: Որոշ հեղինակներ, ինչպիսիք են Վ. Բոլդիրևը, աջակցում են դրանց անվավերությունը վիճարկելու հնարավորությանը:

Դատական պրակտիկայի բազմազանություն. Այնուամենայնիվ, նշված հարցի վերաբերյալ դատական պրակտիկան միանշանակ չէ: Կան դեպքեր, երբ դատարանները մերժում են տեղական ակտերն անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ դիմումները քննարկելը՝ վկայակոչելով այն փաստը, որ այդպիսի դիմումները պետք է քննարկվեն այլ կարգով, բայց չեն նշում, թե որ դեպքում: Նման դեպքերում դատարանը որոշում է կայացնում անվավեր ճանաչել տեղական ակտերն անվավեր ճանաչելու մասին դիմումները:

Ռուսաստանի Դաշնության իրավական համակարգի շրջանակներում տեղական իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության հարցը համապարփակ քննարկման առարկա չի եղել, և դատական պրակտիկան նույնպես միանշանակ չէ: Ռուսաստանի Դաշնության իրավական համակարգի շրջանակներում տեղական իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության հարցը չի եղել համապարփակ քննարկման առարկա, և դատական պրակտիկան նույնպես միանշանակ չէ:

ՀՀ Վարչական դատարանի դիրքորոշումը. Օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնության վարչական դատարանը պետական մարմինների տեղական իրավական ակտերը չի դիտարկում որպես վարչական դատավարության 191-րդ հոդվածի համաձայն ուղղակի դատական հսկողության օբյեկտ:

Հեղինակը շեշտում է Ռուսաստանում տեղական իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության մոտեցումների երկիմաստությունը և այս հարցում հետագա քննարկումների և պարզաբանումների անհրաժեշտությունը:

Երկրորդ ենթագլխում՝ **«Նորմատիվ բնույթի ներքին իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողությունը»** վերտառությամբ հեղինակը խոսում է հոտկայի մասին:

- Իրավական ակտի անվավերության ճանաչման հիմքերի բացակայություն. հեղինակը պնդում է, որ կառավարության կողմից սահմանված որոշման կամ կոնկրետ իրավական ակտի բացակայությունը բավարար հիմք չէ ներքին իրավական ակտի անվավերության ճանաչման համար: Դա պայմանավորված է նրանով, որ օրենքը նախատեսում է գործատուի կողմից ներքին իրավական ակտ ընդունելու հնարավորություն, որը կարգավորում է ոչ միայն օրենքով նախատեսված, այլև գործատուի և աշխատողի միջև վարքագծի և հարաբերությունների չնախատեսված կանոնները, որոնք անհրաժեշտ են աշխատանքային իրավահարաբերություններում: Ներքին իրավական ակտն ուժի մեջ է մտնում այն ժամանակ, երբ գործատուի և աշխատողի միջև հարաբերությունները կարգավորվում են օրենքով սահմանված կարգով: Այսպիսով, կոնկրետ իրավական ակտի կամ կառավարության որոշման բացակայությունը չպետք է ինքնաբերաբար համարվի ներքին իրավական ակտի անվավերության հիմք:
- Տեղական իրավական ակտերի դատական վերահսկողություն. հեղինակը քննարկում է ինչպես պետական, այնպես էլ ոչ պետական մարմինների տեղական իրավական ակտերի դատական վերահսկողության հնարավորությունը: Նա ընդգծում է, որ նման դատական հսկողություն կարող է իրականացվել այն դեպքերում, երբ այդ ակտերը վերաբերում են դրանք ստացողների իրավունքներին և ազատություններին: Այսպիսով, օրենսդիրը կարող է ընթացակարգեր սահմանել այդպիսի ակտերի օրինականությունը վիճարկելու համար, ներառյալ այն դրույթների հիման վրա, որոնք նման են պետական և ոչ պետական մարմինների նկատմամբ դատական վերահսկողության նկատմամբ կիրառվող դրույթներին:

Այսպիսով, հեղինակը քննարկում է ոչ միայն ներքին իրավական ակտերի անվավերության ճանաչման սկզբունքները, այլև տեղական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողության կարևորությունը քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար:

Երրորդ ենթագլխում՝ **«Լոկալ (ներքին) իրավական նորմերը սոցիալական նորմերի համակարգում»** վերտառությամբ հեղինակը մանրամասն վերլուծում է տեղական իրավական ակտերի պետական ճանաչման մեխանիզմները Հայաստանի Հանրապետությունում (ՀՀ): Նշվում է, որ «նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը կոնկրետ ցուցումներ չի տալիս այն մասին, թե իրավունքի ճյուղի ինչ նորմեր կարող են պարունակել տեղական ակտերը, բայց փոխարենը կազմակերպություններին թույլ է տալիս նորմատիվ իրավական ակտերի հիման վրա և դրանց համապատասխան ընդունել լոկալ ակտեր:

Մատնանշվում է, որ ՀՀ օրենսդրության օրինակները, ինչպիսիք են ՀՀ Աշխատանքային օրենսգիրքը և պաշտոնական վիճակագրության մասին օրենքը, հաստատում են, որ լոկալ ակտերը կարող են վերաբերել ինչպես մասնավոր,

այնպես էլ հանրային իրավունքին: Ուշադրություն է հրավիրվում այն փաստի վրա, որ նշված օրենքները նախատեսում են գործատուների և պետական մարմինների կողմից ներքին իրավական ակտերի ընդունման հնարավորություն, ինչը ցույց է տալիս հարցերի լայն շրջանակ, որոնք կարող են կարգավորվել լոկալ իրավական ակտերով:

Հաջորդը, հեղինակը պնդում է, որ պետության կողմից լիազորված տեղական ակտերը ձեռք են բերում պոզիտիվ իրավական ակտերի կարգավիճակ, ինչը ենթադրում է դրանց ճանաչում և պաշտպանություն պետական կառույցների կողմից: Հեղինակը քննարկում է տարբեր եղանակներ, որոնցով պետությունը կարող է թույլատրել լոկալ ակտերը, ինչպիսիք են կազմակերպություններին որոշակի հարցերի վերաբերյալ իրավական ակտեր ընդունելու իրավունք տալը կամ արդեն ընդունված ակտերի հաստատումը:

Այսպիսով, հեղինակը կատարում է ՀՀ-ում տեղական իրավական ակտերի պետական ճանաչման գործընթացի մանրամասն վերլուծություն՝ ընդգրկելով ինչպես ընդհանուր սկզբունքներ, այնպես էլ օրենսդրությունից կոնկրետ օրինակներ:

Չորրորդ ենթագլխում՝ **«Լոկալ իրավական ակտերը ՀՀ իրավական ակտերի համակարգում»** վերտառությամբ հեղինակը մանրամասն վերլուծում է իրավական ակտերի դասակարգումը ՀՀ օրենսդրության համատեքստում, հատկապես կենտրոնանալով նորմատիվ և լոկալ ակտերի տարբերությունների վրա: Հեղինակը սկսում է ՀՀ-ում նորմատիվ իրավական ակտերի մասին օրենքի քննարկումից և առանձնացնում այդ օրենսդրության հիմնական ասպեկտները, ներառյալ դրա գործնական կիրառումը:

Հաջորդը, հեղինակը վերլուծում է իրավական ակտերը կարգավորող և տեղական ակտերի բաժանման պատճառներն ու հետևանքները՝ բացահայտելով նման դասակարգման գործնական նշանակությունը: Նա նշում է, որ չնայած այս բաժանումը միշտ չէ, որ կարող է համապատասխանել տեսական մոդելներին, այն ունի իր գործնական առավելությունները, հատկապես ակտերի ընդունման և հրապարակման գործընթացի առումով:

Հեղինակն առաջարկում է իրավական ակտերի դասակարգման այլընտրանքային մոտեցում՝ հիմնված երկու հիմնական չափանիշների՝ բնույթի և ազդեցության ոլորտի վրա: Մանրամասնելով այս մոտեցումը՝ հեղինակը ցույց է տալիս, թե ինչպես կարող է այն կիրառվել Հայաստանում տարբեր տեսակի իրավական ակտերի ընդունման և հրապարակման կարգը ավելի հստակ սահմանելու համար:

Հեղինակը քննարկում է իրավական ակտերի դասակարգումը տարբեր երկրների օրենսդրության համատեքստում, ինչպիսիք են Գերմանիան, Լատվիան և Հայաստանը: Հեղինակը մանրամասն վերլուծում է ներքին և արտաքին իրավական ակտերի միջև եղած տարբերությունները, դրանց կիրառման և ազդեցության առանձնահատկությունները: Հեղինակը քննարկում է տարբեր տեսակի ակտերի դերը, ներառյալ օրենքները, կանոնակարգերը, վարչական

հրահանգները և այլ կանոնակարգեր, ինչպես ներքին, այնպես էլ միջազգային մակարդակում:

Հեղինակը նաև ընդգծում է այս դասակարգման գործնական նշանակությունը իրավական համակարգի և օրենքների և կանոնակարգերի ընդունման գործընթացի համար: ՀՀ օրենսդրության համատեքստում ուսումնասիրում է նորմատիվ իրավական ակտերի մասին օրենքը և վերլուծում դրա կիրառումը պրակտիկայում:

Այսպիսով, հեղինակը ոչ միայն վերլուծում է օրենսդրությունը, այլև կառուցողական լուծում է առաջարկում Հայաստանում իրավական ակտերի դասակարգման համակարգի բարելավման համար՝ հաշվի առնելով տվյալ խնդրի ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական ասպեկտները:

Ատենախոսության հինգերորդ գլուխը՝ **«Նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերի իրավաչափության ստուգման չափանիշները»** վերտառությամբ, բաղկացած է 2 ենթագլուխներից:

Առաջին ենթագլխում՝ **«Ընդհանուր դրույթներ»** վերտառությամբ հեղինակը մանրամասն վերլուծում է Ռուսաստանի և Գերմանիայի իրավական դոկտրինում կարգավորող իրավական ակտերի օրինականությունը ստուգելու երկու տարբեր մոտեցումները:

Ռուսական դոկտրինում հատուկ ուշադրություն է դարձվում ձևական և նյութական վերահսկողությանը: Պաշտոնական վերահսկողությունը կենտրոնանում է նորմատիվ ակտի ընդունման ընթացակարգային ասպեկտների համապատասխանության ստուգման վրա՝ Սահմանադրությամբ և այլ կարգավորող փաստաթղթերով նախատեսված պաշտոնական պահանջներին, ինչը ներառում է մարմինների իրավասության, ակտի ընդունման և հրապարակման ընթացակարգերի ստուգում: Մյուս կողմից, նյութական վերահսկողությունը նպատակ ունի ստուգել ակտի բովանդակությունը՝ ավելի բարձր իրավական նորմերին, հատկապես Սահմանադրությանը համապատասխանելու համար:

Գերմանական դոկտրինում օրինականության ստուգման սխեման նույնպես բաժանված է երեք հիմնական փուլերի. Առաջին փուլը՝ իրավական հիմքերի ստուգումը, ուղղված է նորմատիվ ակտի ընդունման օրինական հիմքերի առկայության որոշմանը: Երկրորդ փուլը՝ պաշտոնական օրինականությունը, ներառում է իրավասության վերլուծություն, ակտի ընդունման ընթացակարգեր և ձևեր: Վերջապես, երրորդ փուլը՝ նյութական օրինականությունը, գնահատում է ակտի բովանդակության համապատասխանությունը ավելի բարձր կարգավորող ակտերին:

Երկու մոտեցումներն էլ ընդգծում են ինչպես ընթացակարգային, այնպես էլ էական ասպեկտների կարևորությունը կարգավորող ակտերի օրինականության վերահսկման գործում: Նշված ասպեկտները փոխադարձաբար լրացնում են միմյանց՝ ապահովելով Ռուսաստանի և Գերմանիայի իրավական համակարգերում օրինականության ապահովման համապարփակ մեխանիզմ:

Երկրորդ ենթագլխում՝ «**Ենթաօրենսդրական ակտերի օրինականության ստուգման սխեման ՀՀ իրավական համակարգում**» վերտառությամբ հեղինակը մանրամասն վերլուծում է ենթաօրենսդրական ակտերի օրինականության խախտումների տարբեր տեսակները: Մասնավորապես, նա առանձնացնում է խախտումների երկու հիմնական տեսակ՝ բովանդակային իրավաչափություն և ընթացակարգային իրավաչափություն:

Բովանդակային իրավաչափությունը նշանակում է ենթաօրենսդրական ակտով պահպանել բարձրագույն օրենսդրությամբ սահմանված սկզբունքները, ներառյալ Սահմանադրությունը և այլ օրենքներ: Հեղինակը բերում է օրինակներ, երբ ենթաօրենսդրական ակտերը հակասում են օրենքով սահմանված հիմնական կանոններին՝ դրանք դարձնելով ոչ իրավաչափ:

Ընթացակարգային օրինականությունը, մյուս կողմից, կապված է այն բանի հետ, թե որքանով են ճիշտ կատարվել ենթաօրենսդրական ակտի ընդունման ընթացակարգերը, ինչը ներառում է օրենքով նախատեսված ձևականություններին և ընթացակարգերին համապատասխանելը: Ներկայացվում են օրինակներ, երբ ակտն անվավեր է ճանաչվել դրա ընդունման ընթացակարգի պահանջներին չհամապատասխանելու պատճառով:

Ընդհանուր առմամբ, հեղինակը եզրակացնում է, որ անկախ նրանից, թե խախտումը բովանդակային է, թե ընթացակարգային, ենթաօրենսդրական ակտերը պետք է համապատասխանեն վերադաս օրենսդրությանը՝ իրավական կայունությունն ու արդարությունն ապահովելու համար:

Եզրակացությունում ամփոփելով Դատական վերահսկողությունը նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերի նկատմամբ ուսումնասիրության արդյունքները եզրահանգել ենք՝

- Դատական գործառնությունների տիպաբանությունից պարզ է դառնում, որ համատեսական հարթությունում, արդարադատության գործառնությից բացի, առանձնացվում են դատարանի գործունեության այլ ուղղություններ՝ դրանք անվանելով գործունեության հիմնական ուղղություններ: Որոշ տեսաբաններ դատական կառավարումը, արդարադատությունը և դատական վերահսկողությունը համարում են դատական իշխանության ինքնուրույն ձևեր: Արդարադատության և դատական վերահսկողության դատավարական ձևերի միջև առկա են որոշակի տարբերություններ, ուստի ճյուղային իրավագիտության շրջանակներում նշված հասկացությունները տարանջատելը կարող է և արդարացված համարվել, սակայն այդ նույն մոտեցումը չպետք է լիներ համատեսական հարթության հետազոտությունների պարադայում: Իրավունքի ընդհանուր տեսությունը՝ որպես գիտություն, բացահայտում է պետաիրավական երևույթների ընդհանուր օրինաչափությունները, ուստի ենթադրվում էր, որ իրավունքի տեսության (դատական իշխանության տեսության) հասկացության ապարատը պետք է դիտարկել առավել ընդհանուր օրինաչափությունների լույսի ներքո:

- Դատական իշխանության տեսության շրջանակներում պետք է վերհանել արդարադատության ընդհանուր օրինաչափությունները, իսկ դատավարական ձևին վերաբերող ոչ էությունական տարբերություններից պետք է վերացարկվել: Արդարադատության գործառույթի համար էությունական է իրավական վեճերի լուծումը (յուրիսդիկցիոն գործունեությունը): Եթե դատական վերահսկողության շրջանակներում նույնպես լուծվում է իրավական վեճ, ապա համատեսական հարթությունում արդարադատության և յուրիսդիկցիոն դատական վերահսկողության միջև տարբերակում դնելը ոչնչով արդարացված չէ:

- ՀՀ Սահմանադրության տեքստում օգտագործվող «արդարադատություն» եզրույթը պետք է մեկնաբանել իրավունքի ճյուղերից ինքնավար. «արդարադատություն» սահմանադրական հասկացության մեջ ընդգրկվում են դատարանի կողմից իրականացվող էությունական (գործառույթային) բնույթի գործունեության ուղղությունները: Այս տեսանկյունից որևէ նշանակություն չունի՝ դատարանի էությունական (գործառույթային) գործունեությամբ լուծվում է իրավական վեճ, թե ոչ: Սահմանադրաիրավական հարթությունում, եթե դատարանին վերապահվել է որևէ դատավարական գործառույթ, անկախ նրանից՝ այդ գործառույթը կապված է իրավական վեճի լուծման հետ, թե ոչ, ՀՀ Սահմանադրության 162-րդ հոդվածի 2-րդ մասի, 164-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի տեսանկյունից համարվում է արդարադատություն: Դա նշանակում է, որ սահմանադրական վերը նշված նորմերն արգելում են միջամտել դատարանի էությունական գործունեությանը, անկախ նրանից՝ դա վեճերի լուծմանն ուղղված գործունեություն է, թե իրավաբանական փաստերի հաստատման գործառույթ է, որտեղ բացակայում է իրավական վեճը, թե ոչ յուրիսդիկցիոն դատական վերահսկողություն է, որտեղ նույնպես բացակայում է իրավական վեճը:

- Ի տարբերություն արդարադատության սահմանադրական հասկացության ինքնավար ընկալմանը՝ առանձին ճյուղային օրենսդրության այս կամ այն նորմում, կախված տվյալ նորմի կարգավորման առարկայի առանձնահատկությունից, «արդարադատություն» եզրույթը օգտագործվում է ինչպես լայն (ինքնավար սահմանադրական հասկացության), այնպես էլ նեղ (ճյուղային օրենսդրության հասկացության) իմաստներով:

- Համատեսական և սահմանադրական հարթություններում դատական իշխանության դրսևորման կոնկրետ եղանակների՝ արդարադատության և դատական վերահսկողության միջև տարբերակում չի դրվում կամ չպետք է դրվի, մինչդեռ դատավարական իրավունքի ճյուղերի շրջանակներում արդարադատության և դատական վերահսկողության գործառույթների տարբերակումն ունի գործնական նշանակություն: Օրինակ՝ վարչական դատավարությունում վեճերի տեղիք չի տալիս այն մոտեցումը, որ վարչական արդարադատությունը ներառում է նաև նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը:

- Առանձնացվում են նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ ուղղակի (անմիջական) և անուղղակի (միջնորդավորված) դատական վերահսկողության տեսակները: Ուղղակի վերահսկողության դեպքում դատական վարույթը նախաձեռնվում է ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտի սահմանադրականությունը և օրինականությունը ստուգելու նպատակով, որի արդյունքում իրավասու դատարանը վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտը (վիճարկվող դրույթը) ճանաչում է ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտին հակասող և անվավեր կամ դրան համապատասխանող:

- ✓ Ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության և օրինականության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողություն իրականացնում են ՀՀ սահմանադրական դատարանը և ՀՀ վարչական դատարանը:

- ✓ Անուղղակի վերահսկողության դեպքում դատարանը վարչական, քրեական կամ քաղաքացիական վեճը լուծելիս եզրակացնում է, որ կիրառման ենթակա ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտը հակասում է ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտին, և այդ պատճառաբանությամբ հրաժարվում է այն կիրառելուց:

- ՀՀ-ում դատարանները 1999–2006 թթ. խուսափում էին ՀՀ Նախագահի ու ՀՀ կառավարության նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը ստուգելու գործառույթից, թեև 1998 թ. ՀՀ քաղ. դատ. օր-ը ՀՀ դատարաններին վերապահել էր այս տեսակի դատական վերահսկողության գործառույթ: ՀՀ դատարանների, այդ թվում՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ իր գործառույթների իրականացումից խուսափելու պատճառները վերլուծելիս պետք է նկատի ունենալ ոչ միայն այդ ժամանակ գործող պոզիտիվ իրավական կարգավորումներին նրանց տված ոչ համոզիչ մեկնաբանությունները, այլև հաշվի առնել առավել ընդհանուր հարթության հարցերը՝ տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքական ռեժիմի առանձնահատկությունը, քաղաքական և դատական իշխանության հարաբերությունների արժեքաբանական առանձնահատկությունները և այլն: Ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը ստուգելուց խուսափելու պրակտիկան շտկվեց միայն ՀՀ սահմանադրական դատարանի միջամտությունից հետո:

- ՀՀ վարչական դատավարության 2013 թ. օրենսգրքի նախագծի հիմնավորման ուսումնասիրության արդյունքում կարելի է եզրակացնել, որ ՀՀ վարչական դատավարության 2007 թ. օրենսգրքի փոխարեն նոր օրենսգիրք ընդունելու համար բավարար հիմքեր առկա չէին, մասնավորապես բացակայում էին հայեցակարգային բնույթի փոփոխություններ, ուստի նախատեսվող փոփոխությունները պարզապես կարող էին արտացոլվել 2007 թ. օրենսգրքում:

- 2007 և 2013 թթ. Վարչական դատավարության օրենսգրքերի համապատասխանաբար 24–րդ և 26–րդ գլուխների միջև սկզբունքային

(հայեցակարգային) տարբերություններ չկան: Այնուամենայնիվ, նշված օրենսգրքերում նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկման վարույթի կարգավորումների միջև առկա են որոշակի փոփոխություններ, որոնց մի մասը իրականացվել է ՀՀ սահմանադրական արդարադատության ոլորտում առկա չափանիշները փոխառնելու միջոցով:

- Իրավագիտության մեջ և դատական պրակտիկայում բացակայում է դատական վերահսկողության «օբյեկտ» և «առարկա» եզրույթների գործածության միասնական մոտեցումը: ՀՀ դատարաններն, ընդհանուր առմամբ, հետևողական չեն այս հասկացությունների գործածության հարցում, նույնիսկ՝ ՀՀ վճարելի դատարանի միևնույն պալատը մի գործով դատական վերահսկողության օբյեկտի և առարկայի մեջ դնում է բովանդակային հստակ տարանջատում՝ վերահսկողության օբյեկտ համարելով ստուգման ենթակա վարույթային ակտը, իսկ առարկա՝ դրա օրինականությունը, մեկ այլ գործով՝ վարույթային ակտը համարում է ոչ թե օբյեկտ, այլ վերահսկողության առարկա: ՀՀ դատարանների բառօգտագործումը պետք է լինի հստակ և հետևողական: Եթե ՀՀ դատարանները հիմք ընդունեն դատական վերահսկողության օբյեկտի և առարկայի տարբերակման դոկտրինալ մոտեցումը, ապա պետք է դատական ակտերում հստակ տարբերակեն դրանք: Ուղղակի դատական վերահսկողության *օբյեկտը* նորմատիվ բնույթի այն իրավական ակտերն են, որոնց իրավաչափության ստուգումը ենթակա է ՀՀ դատարաններին, իսկ դատական վերահսկողության *առարկան* այդ նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերի իրավաչափությունն է՝ համապատասխանությունն ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտերին:

- Տեսական առումով ուղղակի դատական վերահսկողության առարկան կարող են լինել վերահսկողության օբյեկտի՝ 1) օրինականությունը, 2) նպատակահարմարությունը և 3) արդարացիությունը: Դատական վերահսկողության առարկայի շրջանակը մասնավորապես կախված է նրանից, թե տվյալ երկրում գերակայում է դատական ակտիվիզմի, թե դատական ինքնասահմանափակման դոկտրինը: ՀՀ վարչական դատավարությունում դատական վերահսկողության *առարկան* դատական ստուգման ենթակա նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունն է՝ համապատասխանությունն ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտերին: Ի տարբերություն 1998 թ. ՀՀ քաղ. դատ. օր-ի՝ ՀՀ վարչ. դատ. օր-ով դատական վերահսկողության առարկան ոչ թե ենթաօրենսդրական ակտերի օրինականությունն է, այլ նորմատիվ իրավական ակտի համապատասխանությունը ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ ակտին: ՀՀ վարչական դատարանն ուղղակի դատական վերահսկողության միջոցով կարող է ստուգել ոչ միայն ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականությունը, այլ նաև, օրինակ, Նախարարի ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտի համապատասխանությունը ՀՀ կառավարության կամ ՀՀ վարչապետի որոշումներին:

- Ուղղակի դատական վերահսկողության ինստիտուտի անվանումը մեծապես կախված է նրանից, թե ինչն է համարվում դատական վերահսկողության օբյեկտը՝ նորմատիվ իրավական ա՛կտը, թե՞ իրավական նորմը: Այն հեղինակները, ովքեր կարծում են, որ դատական վերահսկողության օբյեկտը իրավական նորմն է, ապա նրանք այս ինստիտուտը կարող են անվանել «դատական նորմավերահսկողություն»: Եթե դատական վերահսկողության օբյեկտ է համարվում ոչ թե իրավական նորմը, այլ նորմատիվ իրավական ակտը, ապա այս դեպքում քննարկվող ինստիտուտը պետք է անվանել նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ դատական վերահսկողություն: Այսպես է վարվել ՀՀ օրենսդիրը, երբ ՀՀ վարչ. դատ. օր-ի 26-րդ գլխում դատական վերահսկողության օբյեկտ է համարել ոչ թե իրավական նորմերը, այլ նորմատիվ իրավական ակտը:

- Նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության ուղղակի դատական վերահսկողության օբյեկտների ծավալը կախված է նրանից, թե ինչ պետք է հասկանալ՝ նորմատիվ իրավական ակտ ասելով: միայն դասական («Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի) իմաստով նորմատիվ իրավական ակտե՞րը (ենթաօրենսդրական ակտերի), թե՞ նաև նորմատիվ բնույթ ունեցող այլ ակտերը, օրինակ՝ նորմատիվ բնույթի ներքին (լոկալ) իրավական ակտերը, նորմատիվ բնույթ ունեցող պաշտոնական պարզաբանումները, ինքնատիպ (sui generis) նորմատիվ իրավական ակտերը, նորմատիվ պայմանագրերը:

- Օրենսդիրը պետական և ոչ պետական մարմինների ներքին իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողության օրենսդրական ճանաչման հարցում պետք է ցուցաբերի հայեցակարգային մոտեցում և ՀՀ վարչ. դատ. օր-ում և ՀՀ քաղ. դատ. օր-ում պետք է սահմանի լոկալ իրավական ակտերն ուղղակի կարգով դատարանում վիճարկելու և դրանք անվավեր ճանաչելու մասին նորմեր: ՀՀ օրենսդրությամբ պետական և ոչ պետական մարմինների լոկալ իրավական ակտերը ուղղակի դատական վերահսկողության օբյեկտ ճանաչելու դեպքում գործնական կարևոր նշանակություն ձեռք կբերի լոկալ իրավական ակտերում ամրագրված կանոնների և կորպորատիվ նորմերի սահմանազատումը, ինչպես նաև՝ լոկալ իրավական ակտերն անհատական ու նորմատիվ իրավական ակտերից տարանջատելու հետ կապված հարցերը:

- Պետության և իրավունքի տեսության դասագրքերում ցանկալի չէ առանձնացնել ներկազմակերպական հարաբերությունների հատուկ (առանձին) սոցիալական նորմեր, քանի որ ներկազմակերպական հարաբերությունները կարգավորվում են ինչպես սովորույթային, բարոյական նորմերով, այնպես էլ պետության օրենքներում ուղիղ ամրագրված նորմերով (օրինակ՝ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» օրենքը) կամ պետության կողմից վավերացված իրավական նորմերով (պետության կողմից վավերացված կազմակերպության կանոնադրությունը):

- Իրավունքի ընդհանուր տեսությունում ներկազմակերպական (ներգերատեսչական) հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերի վերաբերյալ

օգտագործվում են տարբեր տերմինների և հասկացությունների («լոկալ իրավական ակտ», «ներքին իրավական ակտ (փաստաթուղթ)», «կորպորատիվ իրավական ակտ» և այլն) ընտրությունը կախված է մի շարք գործոններից, մասնավորապես՝ իրավական ավանդույթներից: Եվրոպական իրավական համակարգում ընդունված է «կորպորատիվ իրավական ակտեր» հասկացությունը, իսկ խորհրդային և հետխորհրդային իրավական համակարգերում օգտագործվում էին (են) առավելապես «լոկալ» կամ «ներքին» իրավական ակտ եզրույթները: Իրավունքի ընդհանուր տեսության և հանրային իրավունքի ոլորտում ցանկալի է հրաժարվել «կորպորատիվ նորմ», «կորպորատիվ ակտ» եզրույթներից: Դրանք առավելագույնս կարող են կիրառվել մասնավոր իրավունքի ճյուղերում: Իրավունքի ընդհանուր տեսությունում գործածելի է «ներքին» կամ «լոկալ» իրավական ակտ համընդհանուր հասկացությունը, որը կարող է ընդգրկել ինչպես հանրային, այնպես էլ մասնավոր իրավունքի սուբյեկտ համարվող կազմակերպությունների ներքին հարաբերությունների կարգավորումը: ՀՀ օրենսդիրը ներկազմակերպական հարաբերությունները կարգավորող ակտերի անվանման հարցում ունեցել է հստակ դիրքորոշում: ՀՀ պոզիտիվ իրավունքում «կորպորատիվ իրավական ակտ» եզրույթը չի գործածվում: «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում օգտագործվում են «ներքին» և «լոկալ» իրավական ակտեր հասկացությունները:

- Լոկալ և կորպորատիվ ակտերի (նորմերի) հարաբերակցության վերաբերյալ մոտեցումները տարբեր են: Եթե կորպորատիվ նորմերն, այնուամենայնիվ, դիտվում են որպես ինքնուրույն (առանձին տեսակի) սոցիալական նորմեր, իսկ իրավական ակտերի շարքում առանձնացվում է նաև լոկալ նորմատիվ իրավական ակտը, ապա պետք է հստակ նշել, որ կորպորատիվ նորմերը, ի տարբերություն լոկալ նորմատիվ իրավական ակտերի, պետաիրավական ճանաչում չունեցող կանոններ են, իսկ լոկալ իրավական ակտերը պետաիրավական ճանաչում ունեցող ակտեր են:

- Պոզիտիվիստական իրավաընկալման տեսանկյունից ոչ պետական կազմակերպության ընդունած նորմերը կարող են համարվել իրավական, եթե պետությունը որևէ կերպ այն սանկցավորել է (վավերացրել է կամ ճանաչել է): Հայաստանի Հանրապետությունում կազմակերպությունների լոկալ ակտերի պետական ճանաչման եղանակը կոնկրետ է, այսինքն՝ Օրենսդիրը սահմանում է այն դեպքերը կամ հարցերը, որոնց վերաբերյալ կազմակերպությունը կարող է ընդունել լոկալ ակտեր: Պետության սահմանած հարցերի կամ դեպքերի վերաբերյալ կազմակերպության ընդունած ակտերը համարվում են պետականորեն ճանաչված, այսինքն՝ իրավական ակտեր:

- Նորմատիվ, անհատական և լոկալ իրավական ակտերը միմյանց չչփոխելու և դատական վերահսկողության ոլորտները որոշակիացնելու նպատակով անհրաժեշտ է հստակեցնել այդ ակտերի հարաբերակցությունը: Իրավական ակտերը կարող են դասակարգվել երկու տարբեր հիմքերով՝ ըստ

բնույթի՝ նորմատիվ և անհատական իրավական ակտեր, և ըստ ներգործության ոլորտի՝ ներքին (լոկալ) և արտաքին իրավական ակտեր: Այս դեպքում բնույթով նորմատիվ իրավական ակտերն ըստ ներգործության ոլորտի կարող են լինել՝ արտաքին նորմատիվ իրավական ակտեր և ներքին (լոկալ) նորմատիվ իրավական ակտեր:

- Իրավական ակտը հնարավոր է անհատականացնել *in personam* և *in rem* եղանակներով: Իրավական ակտն հիմնականում անհատականացվում է *in personam*՝ հասցեատերի անհատական տվյալները նշելու միջոցով (ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց անունը, ազգանունը կամ անվանումը): Իրավական ակտն անհատականացվում է *in rem*, եթե ակտի հասցեատերերը որոշվում են ոչ թե նրանց անհատական տվյալներով (անուն, ազգանուն կամ անվանում) այլ այնպիսի հանգամանքներով (փաստերով), որից հասկանալի է, թե ում է հասցեագրված տվյալ ակտը: «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետում սահմանված՝ «անհատական իրավական ակտը վերաբերում է միայն դրանում անհատապես նշված անձի կամ անձանց» դրույթի տառացի մեկնաբանման դեպքում պետք է փաստել, որ այն նախատեսում է իրավական ակտի անհատականացման միայն *in personam* եղանակը: Ի տարբերություն «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 53-րդ հոդվածում վարչական ակտ են համարվում ոչ միայն *in personam*, այլ նաև *in rem* անհատականացված ակտերը: «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետում սահմանված «անհատապես նշված անձանց» ձևակերպումը, մինչև համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններ կատարելը, կարելի է մեկնաբանել ոչ թե տառացի, այլ տարածական-նպատակային, որի պայմաններում ակտը կարելի է համարել անհատական ոչ միայն *in personam*, այլ նաև *in rem*: Իրավական ակտի նորմատիվությունը որակական հատկանիշ է, այսինքն՝ չորոշակիացված հասցեատերերի քանակը չի ազդում ակտի բնույթի վրա:

- Հայաստանի Հանրապետությունում ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտ կարող են ընդունել Սահմանադրությամբ նախատեսված այն մարմինները, որոնց նման լիազորություն վերապահվել է ոչ միայն Սահմանադրությամբ, այլ նաև օրենքով:

- Դոկտրինալ տեսանկյունից լոկալ իրավական ակտերը իրենց բնույթով լինում են նորմատիվ կամ անհատական իրավական ակտեր: Մինչդեռ «Նորմատիվ իրավական ակտերի» մասին ՀՀ օրենքի կարգավորման տեսանկյունից իրավական ակտը չի կարող միաժամանակ լինել և՛ լոկալ, և՛ նորմատիվ, կամ և՛ լոկալ, և՛ անհատական: Օրենքով իրավական ակտը կա՛մ լոկալ է, կա՛մ նորմատիվ, կա՛մ անհատական: Լոկալ իրավական ակտեր կարող են ընդունել ինչպես պետական, այնպես էլ ոչ պետական մարմինները, կազմակերպությունները: Օրենսդիրը «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում «գերատեսչական ակտ» հասկացություն չի օգտագործում և

Նորմատիվ բնույթի ներքին իրավական ակտերի անվանումը միասնականացրել է՝ դրանք կոչելով լոկալ իրավական ակտեր:

- ՀՀ-ում լոկալ իրավական ակտերի ներքին ներգործությունը որոշվում է այսպես կոչված «հարաբերությունների» չափանիշով. ակտը համարվում է լոկալ, եթե այն ընդունած մարմնի և ակտի հասցեատիրոջ միջև առկա են «աշխատանքային, քաղաքացիաիրավական կամ վարչական հարաբերություններ (...):»:

- «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի ներկայիս կարգավորումների պարագայում «ծառայություն կամ աշխատանք» հասկացությունը պետք է մեկնաբանել ՀՀ քաղ. օր-ի 5-րդ ենթաբաժնում նախատեսված պայմանագրերի հիման վրա ծառայությունների մատուցման իմաստով: ՀՀ քաղ. օր-ի 5-րդ ենթաբաժնում չնախատեսված պայմանագրերի հիման վրա մատուցվող ծառայությունների կամ կատարվող աշխատանքների հարաբերությունների շրջանակներում ընդունված իրավական ակտերը պետք է համարել լոկալ իրավական ակտեր՝ քաղաքացիաիրավական հարաբերությունների մեջ գտնվելու չափանիշով:

- Նորմատիվ և լոկալ իրավական ակտերի ընդհանուր հատկանիշներն են վարքագծի կանոններ պարունակելը, դրանց պարտադիրությունը, անորոշ թվով անձանց (չանհատականացված խմբին) հասցեագրված լինելը, բազմակի կիրառությունը: Նորմատիվ և լոկալ իրավական ակտերի տարբերակիչ հատկանիշներն են ընդունող սուբյեկտները և ներգործության ոլորտները:

- «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում նորմատիվ իրավական ակտերի մասով «անորոշ թվով անձանց» ձևակերպումը, կախված մասշտաբից, բովանդակային առումով հավասարազոր է լոկալ իրավական ակտերի՝ «(...) *խումբ անձանց*» ձևակերպմանը:

- Ի տարբերություն իրավունքի տեսության մեջ ընդունված մոտեցման՝ ՀՀ-ում նորմատիվ և լոկալ իրավական ակտերն իրարից տարբերվում են ներգործության ոլորտով: Նորմատիվ իրավական ակտերը, ի տարբերություն լոկալ իրավական ակտերի, ունեն արտաքին ներգործություն, այսինքն՝ իրավունքներ և պարտականություններ են նախատեսում մարդու համար, իսկ լոկալ իրավական ակտերը ներգերատեսչական կամ ներկազմակերպական են:

- «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետում տրված նորմատիվ իրավական ակտի բնորոշումը համապատասխանում է արտաքին նորմատիվ իրավական ակտերի *դոկտրինալ* բնորոշմանը, իսկ 6-րդ կետում տրված լոկալ իրավական ակտի բնորոշումը՝ ներքին նորմատիվ իրավական ակտերի *դոկտրինալ* բնորոշմանը: Պետությունն արտաքին նորմատիվ իրավական ակտեր ընդունելու լիազորություն վերապահել է միայն հանրային իշխանության՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին:

Ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում.

1) Մենագրություններ, ուսումնական ձեռնարկներ

1. Ք.Ханданян, «Административное право» Республики Армения (учебно-методический комплекс), Издательство РАУ, 2010г, стр.113.
2. Խանդանյան Ռ., Վարչական արդարադատությունը հետխորհրդային երկրներում. կայացման և զարգացման հիմնախնդիրները: Մենագրություն: Եր.: 2012, 192 էջ:
3. Ք. Ханданян, Юридическая энциклопедия /авторский коллектив/ Ер.: Российско-Армянский университет, 2017.-912 с.
4. Խանդանյան Ռ., Անցումային արդարադատության հիմնախնդիրները իրավահամեմատական վերլուծություն (մենագրություն). Հայ-ռուսական համալսարան 2019թ. 119 էջ:
5. Ք.Ханданян, Административное право РА, Учебно-методическое пособие Издательство РАУ, Ереван 2019, стр. 218.
6. Խանդանյան Ռ., Դատական վերահսկողությունը նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ (պատմաիրավական էվոլյուցիան) (մենագրություն): Հայ-ռուսական համալսարան, 2022թ. 126 էջ:
7. Խանդանյան Ռ. Նորմատիվ բնույթի ներքին (լոկալ) իրավական ակտերը և դատական վերահսկողության հարցերը (մենագրություն), 2023թ., 182 էջ:
8. Խանդանյան Ռ., Ղամբարյան Ա., Զարիկյան Կ., Կոլիզիոն իրավունք: Գիտագործնական ձեռնարկ: Գիտ. խմբ.՝ Ա. Ղամբարյան. Եր.: ՀՌՀ հրատ., 2023, 376 էջ:
9. Խանդանյան Ռ., Ղամբարյան Ա., Մուրադյան Մ., Զարիկյան Կ., Պողոսյան Ա., Իրավունքի ընդհանուր տեսության հիմնախնդիրները: Ուսումնական ձեռնարկ: Գիտ. խմբ.՝ Ա. Ղամբարյան. Եր.: 2024թ., 492 էջ:
10. Խանդանյան Ռ. Դատական վերահսկողությունը նորմատիվ բնույթի իրավական ակտերի նկատմամբ (տեսապատմական վերլուծություն), Եր.: ՀՌՀ Հրատ., 2025, 416 էջ:

2) Հոդվածներ

1. Խանդանյան Ռ., Խանդանյան Գ., Դատական իշխանության հասկացությունը և հիմնական հատկանիշները (հոդված): Դատական

իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր): մայիս-հունիս 2009 5-6 (118-119), էջ 2-12;

2. Խանդանյան Ռ., Խանդանյան Գ., Դատական իշխանության անկախության ազգային իրավական երաշխիքների համակարգը (հոդված): Пятая годовичная конференция. Издательство РАУ, 2011г., Часть 2, стр. 182-193:

3. Խանդանյան Ռ., Վարչական դատարանում նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկմանն առնչվող որոշ հարցեր. Դատական իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր): հոկտեմբեր 2012, 10/159, էջ 44-51:

4. Խանդանյան Ռ., Վարչական ակտի հասկացությունը և առանձնահատկությունները. Դատական իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր): հոկտեմբեր-նոյեմբեր 2016 10-11 (208-209), էջ 40-51:

5. Խանդանյան Ռ., Վարչարարության սկզբունքները, Արդարադատություն (գիտամեթոդական ամսագիր): Դեկտեմբեր 4 (35), 2016, էջ 18-22:

6. Խանդանյան Ռ., Դատական իշխանության գործառույթների արդիականացման հիմնախնդիրները. Դատական իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր): Հունվար-փետրվար 2017 1-2 (211-212), էջ 48-55:

7. Խանդանյան Ռ., Դատական իշխանության գործառույթների բնութագրական հատկանիշները. Դատական իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր): մարտ 2017, 3/213, էջ 8-17:

8. Р.Ханданян, Юридическая энциклопедия, Ереван, РАУ 2017 стр. 33-46, 51, 223-226, 691.

9. Խանդանյան Ռ., Դատական վերահսկողությունը իրավունքի գերակայության սկզբունքի համատեքստում. Օրինականություն: Թիվ 100, 2017, էջ 37-42:

10. Խանդանյան Ռ., Անցումային շրջանի արդարադատության շուրջ. Տեսական մոտեցումներ և հիմնավորումներ. Դատական իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր): Հուլիս-Օգոստոս 229-230/2018, էջ 11-16:

11. Խանդանյան Ռ., Վարչական արդարադատության պարադիգմը ժամանակակից իրավագիտության մեջ. Դատական իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր): Սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր 234-232/2018, էջ 42-46:

12. Խանդանյան Ռ., Նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը Ռուսական կայսրությունում. Դատական իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր): 3-4/261-262, 2021 մարտ-ապրիլ 35-44 (էջեր):

13. Խանդանյան Ռ., Նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության որոշ հիմնահարցերը խորհրդային իրավունքում. <<Գիտական Արցախ>> Պարբերական 2(9), 2021 թ., 87-102 էջեր:

14. Խանդանյան Ռ., Նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության ինստիտուտը ՀՀ վարչական դատավարության 2013 թվականի օրենսգրքի ընդունելու գործընթացում: ԼՂՀ Դատական իշխանություն 2/33/ 2021թ. 36-43 էջեր:
15. Խանդանյան Ռ., Նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության ինստիտուտի նիհիլիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում (1999-2006 թվականներին). «Արդարադատություն», Գիտական հանդես, N3 (55), 2021, 6-11 էջեր:
16. Խանդանյան Ռ., Համառոտ ակնարկ Ա. Ղամբարյանի Հայոց պետականության պահպանման սահմանադրաիրավական ուղիները» գրքի առնչությամբ (գրախոսություն) , <<Գիտական Արցախ>> պարբերական թիվ 2 (13) 2022, էջեր 277-280:
17. Ղամբարյան Ա., Խանդանյան Ռ., Վարչական և քրեական դատարանների իրավասության (վարույթների ենթակայության) սահմանազատման հիմնահարցերը: Դատական իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր) 4-6/274-276, 2022 թ. ապրիլ-հունիս, էջ 32-47:
18. Խանդանյան Ռ., Անալոգիան վարչական դատավարությունում (նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկելու գործերով): «Դատական իշխանություն» գիտամեթոդական ամսագիր, հոկտեմբեր-դեկտեմբեր 2022, 10-12 (280-282):
19. Ա.Ղամբարյան, Ռ.Խանդանյան. ՀՀ մարզպետների նորմատիվ որոշումները և դրանց նկատմամբ դատական վերահսկողությունը ՀՀ վարչական դատավարությունում: ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 2022թ., թիվ 3 (107), էջեր 9-40:
20. Խանդանյան Ռ., Դատական վերահսկողությունը նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ (պատմաիրավական էվոլյուցիան): Եր.: ՀՌՀ հրատ., 2022, 126 էջ:
21. Խանդանյան Ռ., Ղամբարյան Ա. Մարզպետների նորմատիվ որոշումները և դրանց նկատմամբ դատական վերահսկողությունը ՀՀ վարչական դատավարությունում // ՀՀ սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 2022, № 3 (107), էջեր 9-40:
22. Ռ.Խանդանյան, <<Արդարադատություն>> հասկացության ինքնավար և ճյուղային ընկալումները ու հարաբերակցությունը դատական վերահսկողության հետ: Արդարադատության ակադեմիա 1(9), 2023 թ., էջ 39-47:
23. Ռ.Խանդանյան. Նորմատիվ բնույթի լոկալ իրավական ակտի և նորմատիվ իրավական ակտի հարաբերակցությունը. ԲԱՆԲԵՐ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ № 2 (10), 2023, էջեր 29-44: էջեր

24. Ռ.Խանդանյան. Լոկալ (ներքին) և կորպորատիվ նորմերը սոցիալական նորմերի համակարգում (տեսապատմական վերլուծություն). «ՕՐԵՆՔԻ ՊԱՏՎԱՐ» ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ, № 16 նոյեմբեր 2023թ., Ոստիկանության ակադեմիա, էջեր 45-66:

25. Խանդանյան Ռ., Ուղղակի դատական վերահսկողության «օբյեկտ» և «առարկա» եզրույթները ՀՀ վարչական դատավարությունում, Դատական իշխանություն (գիտամեթոդական ամսագիր) 4-9/286-291 2023թ., ապրիլ-սեպտեմբեր, 26-39 էջեր:

3) Միջազգային ամսագրերում հրատարակված հոդվածներ

1. Р.Ханданян, «Способы решения административно-правовых споров», Южнокавказский Юридический Журнал, N02/2011, стр. 39-45.

2. R.Khandanyan. Problems of the development of administrative law and administrative and legal doctrine in the Republic of Armenia. Administrative law and process (scientific and practical journal) N_2 (25) 2019 p. 43-67.

3. Ղամբարյան Ա., Խանդանյան Ռ. Վարչական և քրեական դատարանների իրավասության (վարույթների ենթակայության) սահմանազատման հիմնահարցերը. Ежегодник публичного права 2021. Инструменты действия административных органов.- М. Инфотропик Медиа, 2021, 396 с

4. R.Khandanyan. Judicial Control over The Legality of Regulatory Legal Acts In The Russian Empire. Journal of law and political sciences (JLPS) WEB OF SCIENCE, P.246-258, 2022.

5. A.Gambaryan, R.Khandanyan. The issue of public officials' promises in the light of philosophy of state. WISDOM, 2022, 4(24), P. 204-215, (Web of Science).

6. R.Khandanyan. Some issues of judicial review of regulatory legal acts in the soviet law. Journal of law and political sciences (JLPS) WEB OF SCIENCE Vol. (41)-Issue (2) April-2024, P. 585-599.

7. R.Khandanyan. Criteria for identification of local legal acts in the Republic of Armenia. <<University and society>> multidisciplinary journal of the university of Cienfuegos (web of science) vol. 16 NO. 2 (2024) Rethinking publications from a new knowledge, P.448-455.

8. Khandanyan R. Autonomous and sectoral perception of the concept of "justice" and its relation to judicial control. Edelweiss Applied Science and Technology Vol. 8, No. 5 (2024), P.829-833.

Ханданян Рафик Гагикович
Судебный надзор за правовыми актами нормативного характера
(теоретико-исторический анализ)
РЕЗЮМЕ

В правовой системе РА в настоящее время признан только институт прямого судебного контроля за законностью законов и подзаконных нормативных правовых актов. Ряд правовых актов нормативного характера, в частности, локальные правовые акты, были исключены из списка объектов прямого судебного контроля. Основная цель данной монографии-обосновать концептуальную идею, согласно которой в правовой системе РА следует признать в качестве дополнения институт прямого судебного контроля над локальными (внутренними) правовыми актами нормативного характера, принятыми государственными и негосударственными органами.

Концептуальный подход к законодательному признанию прямого судебного контроля над локальными (внутренними) правовыми актами государственных и негосударственных органов требует: установить нормы прямого оспаривания локальных правовых актов в суде и признания их недействительными в административных и гражданских судах РА.

Чтобы обосновать эту идею, был проведен как теоретический, так и исторический анализ.

Впервые была предпринята попытка проанализировать исторические предпосылки становления института судебного контроля за правомерностью (законностью) нормативных правовых актов, факторы, препятствующие этому.

Российские юристы дореволюционного, советского и постсоветского периодов затрагивали ряд вопросов административного правосудия, но ни в Российской, ни в армянской юридической литературе не проводилось комплексного ретроспективного исследования вопросов судебного контроля за законностью нормативных правовых актов.

Общие исторические предпосылки становления и развития института судебного обжалования правовых актов государственных органов в армянской действительности в рамках административного правосудия были изучены к.ю.н профессором Г.Б. Даниеляном. Он отмечает, что армянская цивилизация, несомненно, отличается богатым наследием, содержащим в себе нераскрытые элементы культуры, религии, права, экономики и государственности.

«Указанные элементы цивилизации не могут передаваться из поколения в поколение по классическим правилам наследственности, поскольку на протяжении веков страна находилась под властью варварских захватчиков и была не только лишена возможности сохранять ценности приобретенной цивилизации, но и развивать их еще больше, координировать и приводить в соответствие с требованиями времени».

Бесспорно, что народу, лишенному государственности, чрезвычайно трудно сохранять ценности права и государственности, особенно, поскольку в условиях колониализма отношение к этим рычагам более нетерпимо, они рассматриваются как наиболее надежные факторы восстановления независимости, однако, чтобы избежать разрушительной болезни национальной сверхценности, необходимо было также обратиться к внутренним «болезням», препятствующим передаче этих ценностей или затрагивающим их ценности, сваливать неудачи собственного народа исключительно на чужаков-очередная попытка избежать обсуждения чисто внутренних болезней.

В диссертации были предложены и обоснованы концептуальной идеи внедрения института прямого судебного контроля над локальными (внутренними) правовыми актами нормативного характера в правовой системе Республики Армения. Это предложение является значительным шагом в развитии правовой системы страны и может привести к совершенствованию правоприменительной практики, защите прав граждан и повышению эффективности государственного управления.

В диссертации разработка новой теоретической концепции или подхода к пониманию сущности и роли судебного надзора в правовой системе, что может привести к расширению теоретических рамок в области права:

Практическое значение: конкретные рекомендации по внедрению на практике института и механизмов прямого судебного контроля, которые могут оказать прямое влияние на правоприменительную деятельность:

Все перечисленные аспекты в совокупности составляют научную новизну диссертации и могут послужить основой для дальнейших исследований и практических изменений в правовой системе:

Указанная научная работа способствует развитию теории права, обосновывая и предлагая новую концепцию института прямого судебного контроля над местными правовыми актами. цель диссертации-обеспечить, чтобы институт прямого судебного контроля над местными правовыми актами имел новую концепцию правового контроля.

В целом Теоретическая значимость диссертации заключается в ее способности расширить понимание и знания в области судебного надзора и правоприменительной практики, а также внести свой вклад в развитие теории права и методологии исследований.

Результаты исследования диссертации могут стать основой для правовых реформ в Республике Армения:

Рекомендации, вытекающие из диссертации, могут быть использованы законодателем при разработке и совершенствовании законодательства, регулирующего сферу судебного надзора и правоохранительных органов:

Результаты исследования могут быть использованы судами при принятии решений по вопросам, связанным с судебным надзором за местными правовыми актами.

Указанная научная работа может быть использована в качестве учебного материала для студентов юридических вузов, а также для повышения квалификации и профессиональной переподготовки специалистов в области права и правоприменительной деятельности.

В целом практическая значимость диссертации заключается в том, что она предлагает конкретные рекомендации и решения для улучшения правоприменительной практики и законодательства, а также может повлиять на общественные процессы и защиту прав граждан.

KHANDANYAN RAFIK GAGIG
JUDICIAL OVERSIGHT OF NORMATIVE LEGAL ACTS: THEORETICAL-HISTORICAL
ANALYSIS

Summary:

In the legal system of the Republic of Armenia, only the institution of direct judicial review of the legality of laws and subordinate normative legal acts is currently recognized. A number of normative legal acts, in particular, local legal acts, have been excluded from the list of objects subject to direct judicial review. The main objective of this monograph is to substantiate the conceptual idea that the legal system of the Republic of Armenia should recognize, as a complement, the institution of direct judicial review over local (internal) normative legal acts adopted by both state and non-state bodies.

A conceptual approach to the legislative recognition of direct judicial review over local (internal) normative legal acts of state and non-state bodies requires the establishment of legal provisions allowing direct judicial challenges to local legal acts and their invalidation in administrative and civil courts of the Republic of Armenia.

To justify this idea, both theoretical and historical analyses were conducted.

For the first time, an attempt has been made to analyze the historical prerequisites for the formation of the institution of judicial review over the legality of normative legal acts, as well as the factors hindering its development.

Russian jurists of the pre-revolutionary, Soviet, and post-Soviet periods have addressed various issues of administrative justice. However, neither Russian nor Armenian legal literature has undertaken a comprehensive retrospective study of the issues related to judicial review of the legality of normative legal acts.

The general historical prerequisites for the formation and development of the institution of judicial appeal of legal acts of state authorities within the framework of administrative justice in the Armenian context were studied by Ph.D. Professor G.B. Danielyan. He notes that Armenian civilization undoubtedly possesses a rich heritage that includes undiscovered elements of culture, religion, law, economy, and statehood.

“These elements of civilization cannot be transmitted from generation to generation according to classical inheritance rules, since, for centuries, the country was under the rule of barbaric invaders and was not only deprived of the opportunity to preserve the values of its acquired civilization but also of the chance to further develop, coordinate, and align them with the demands of the time.”

Undoubtedly, for a people deprived of statehood, it is extremely difficult to preserve the values of law and statehood, particularly since, under conditions of colonialism, attitudes toward these mechanisms become more intolerant, as they are perceived as key instruments for restoring independence. However, in order to avoid the destructive disease of national overvaluation, it was also necessary to address internal “diseases” that hindered the transmission of these values or affected their

significance. Blaming all of a nation's failures solely on foreign invaders is yet another attempt to evade discussion of purely internal problems.

The dissertation proposes and substantiates the conceptual idea of introducing the institution of direct judicial review over local (internal) normative legal acts in the legal system of the Republic of Armenia. This proposal represents a significant step forward in the development of the country's legal system and may lead to improvements in law enforcement practices, the protection of citizens' rights, and the enhancement of government efficiency.

The dissertation develops a new theoretical concept or approach to understanding the essence and role of judicial oversight in the legal system, which could expand the theoretical framework in the field of law.

Practical significance: The study provides specific recommendations for the implementation of the institution and mechanisms of direct judicial review in practice, which may have a direct impact on law enforcement activities.

All the listed aspects collectively constitute the scientific novelty of the dissertation and may serve as a foundation for further research and practical changes in the legal system.

This academic work contributes to the development of legal theory by substantiating and proposing a new concept of direct judicial review over local legal acts. The aim of the dissertation is to ensure that the institution of direct judicial review over local legal acts is framed within a new legal control concept.

In general, the theoretical significance of the dissertation lies in its ability to expand understanding and knowledge in the field of judicial oversight and law enforcement, as well as to contribute to the development of legal theory and research methodology.

The results of the dissertation research may serve as the basis for legal reforms in the Republic of Armenia.

The recommendations derived from the dissertation may be utilized by legislators in drafting and improving laws governing judicial oversight and law enforcement agencies.

The research findings may be used by courts in decision-making on issues related to judicial review of local legal acts.

This scholarly work may also be used as educational material for law students, as well as for the professional development and retraining of legal practitioners.

Overall, the practical significance of the dissertation lies in the fact that it offers specific recommendations and solutions for improving law enforcement practices and legislation while also having the potential to influence societal processes and the protection of citizens' rights.

A handwritten signature in black ink, consisting of stylized, overlapping loops and a final upward stroke.

